

نسخه‌های عکسی

ابوالفضل حافظیان بابلی

بخش هفتم

(۱۲۷۸) شرح آیات الأحكام (فقه القرآن - عربی)

از: میرزا محمد بن علی حسینی استرآبادی (درگذشته سال ۱۰۲۸ ق)
میرزا محمد استرآبادی فقیه و رجالی بزرگ شیعی است و صاحب کتاب منهج المقال، که در این اثر به شرح و تفسیر آیات الاحکام پرداخته، به ترتیب کتب فقهی از طهارت تا دیات و در مقدمه تفسیر سوره فاتحه را تیمناً آورده است.

وی آیات مربوط به هر یک از ابواب فقهی را در بابی جداگانه همراه با جهات فقهی و تفسیری و نیز اخبار و احادیث مربوط به آنها را آورده است. استرآبادی در این کتاب به اقوال علما اشاره کرده، و روایات آن را از اهل بیت علیهم السلام آورده است و در بسیاری از موارد از کنز العرفان فاضل مقداد یاد نموده و بعضی از آرای او را رد کرده است. این کتاب در دو جزء تنظیم شده است و خود مؤلف بر این کتاب حواشی دارد.

نسخه‌هایی از این کتاب در کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، سپهسالار تهران و ملی شناخته شده و دو نسخه از آن به شماره‌های «۵۰۳۲» و «۸۵۶۲» در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود.^۱

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳/۲۳۰ و ۲۲/۱۴۱.

بخشی از این کتاب (از مقدمه تا آخر کتاب الزکاة) با حواشی شیخ محمدباقر شریفزاده گلپایگانی، در تهران، به وسیله کتابفروشی معراجی به چاپ رسیده است.
 منابع: التراث العربی، ۳۱/۱؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ۱۷۹۹/۲؛ الذریعة، ۴۳/۱ رقم ۲۱۹؛ فقه القرآن فی التراث الشیعی، تراثنا، ۱۳۲/۱۷ - ۱۳۴؛ کشف الفهارس، ۲/۳ - ۳؛ کتابنامه بزرگ قرآن کریم، ۳۶/۱.

نسخه حاضر جزء اول کتاب را دربردارد و از آغاز افتاده است.^۱
 آغاز نسخه: «المعلن ایضاً فانه حیث لا یؤمن بالله و الیوم الآخر لا یبقی له داع الی الانفاق الآ الریا و ان لم یکن ذلك بالنسبة الی المسلمین».
 انجام نسخه: «و کونه واقعاً لا محالة و هذا الوعد المؤکد من الله سبحانه یقتضی عدم التقصیر فی الأمر و النهی بقدر المکنه و لا حول و لا قوه بالله العلی العظیم. تمّ الجزء الاول بعون اول الاول و هو المستعان لاتمام الآخر علی وجه اتم و اکمل».
 نسخ و نستعلیق، آیات قرآنی معرب، بدون نام کاتب، دوشنبه رجب ۱۰۲۱، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، با حواشی به امضای «منه دام ظلّه العالی».
 ۳۴۱ صفحه، ۱۹ سطری.

(۱۲۸۱) بحر الحقائق و المعانی فی تفسیر السبع المثانی (تفسیر عرفانی - عربی)
 از: نجم‌الدین دایه، عبدالله بن محمد اسدی رازی (۵۷۳ - ۶۵۴ ق)
 نجم‌الدین ابوبکر عبدالله بن محمد بن شاهاور بن انوشروان بن ابی‌النجیب اسدی رازی که به نجم‌الدین رازی و نجم‌الدین دایه نیز شناخته می‌شود، در سال ۵۷۳ ق در شهر ری به دنیا آمد و در سال ۶۵۴ ق وفات یافت.
 همه تذکره‌نویسان اتفاق دارند که نجم‌الدین از اصحاب شیخ نجم‌الدین کبری بوده و تربیت وی برعهده شیخ مجدالدین بغدادی بوده است. دایه دوران جوانی را در مسیر رشد و تکامل علمی و معنوی خود در شهر خوارزم و زیر نظر شیخ مجدالدین بغدادی گذراند. وی به کشورها و شهرهای مختلفی چون شام، مصر، حجاز، مدینه، عراق، خراسان و آذربایجان سفر کرد و در قونیه با صدرالدین قونیوی و جلال‌الدین رومی

۱. این نسخه از اواخر کتاب الصلاة تا آخر کتاب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر را شامل است.

ملاقات کرد و در قیصریه نوشتن کتاب مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد را آغاز کرد و در سیواس به سال ۶۲۷ ق به نام سلطان کیقباد اول سلجوقی آن را به پایان برد.

تألیفات دایه عبارتند از: بحر الحقائق و المعانی فی تفسیر القرآن و السبع المثانی، منارات السائرین و مقامات الطائرین، مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد، مرموزات اسدی در مزمورات زبور داودی و
در باره زندگانی و سوانح حیات شیخ نجم‌الدین رازی پژوهش‌هایی از سوی برخی معاصرین صورت گرفته است، از جمله مقدمه مرحوم مجتبی مینوی بر رساله عقل و عشق؛ مقدمه دکتر محمد امین ریاحی بر مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد؛ مقدمه دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی بر مرموزات اسدی در مزمورات داودی و آن سوی آینه (درآمدی بر تفسیر عرفانی شیخ نجم‌الدین رازی) از دکتر محمدرضا موحدی.

بحر الحقائق تفسیری است مزجی به روش عرفانی و تأویل که طبق مذاق صوفیه آیات را تأویل کرده و در بسیاری از آیات پس از بیان معنی ظاهری و اصطلاحی آیه، با عبارت «و الاشارة فی تحقیق الآیه» به معنی باطنی آن پرداخته است.

مفسر در مقدمه تفسیر، پس از برشمردن نظریه‌های گوناگون درباره ظاهر و باطن، به تفاوت میان تفسیر و تأویل اشاره کرده و می‌نویسد: «قصدم آن است که این کتاب در تفسیر و تأویل، حاوی تمام علوم شریعت و حقیقت باشد و خواننده را محتاج تفسیرهای پیشینیان و پسینیان نکند؛ زیرا که من بخش عظیمی از مطالبی را که ائمه تفسیر در تفسیرهای خود ذکر کرده‌اند، در این کتاب آورده‌ام. علی الخصوص دانش‌های موجود در تفسیر ابواسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی را گرفتم که در علوم قرآنی دریایی است و در این باب پیشواست ...».

دایه که از نظر زبان شیوه ادبی به کار برده، برای تفسیر شواهد شعری هم آورده است. وی سخنان پیشینیان در باب تفسیر اشاری و عرفانی را نقل می‌کند، آنگاه الهاماتی را که در دلش پدید آمده است و مشاهدات خود را به دنبال آن می‌آورد. به نظر او در این تفسیر دنیا و آخرت گرد آمده است؛ چنان که در مقدمه می‌نویسد: «فافهم جداً و اغتنم فان هذه المعانی و الحقائق درر یتیمه عدیمة المثل استخرجت من بحر الحقائق بغواصیة أربعین سنة».^۱

۱. مکتب تفسیر اشاری، ص ۱۳۹ - ۱۴۱؛ گفتنی است که دیباچه مؤلف در غالب نسخه‌های بحر الحقائق موجود نیست و ممکن است این دیباچه افزوده دیگران در برخی نسخه‌ها باشد!

دایه این تفسیر را از سوره مبارکه فاتحه شروع کرده و تا ابتدای سوره نجم رسانده و اجل به او مهلت نداد که این کتاب را به پایان رساند. پس از وی جمعی از مفسران (حدود ده نفر) به تکمیل آن همت گماشتند که معروفترین آنها علاءالدوله سمنانی است. سمنانی تکمله‌اش را از سوره نجم شروع کرده و تا آخر قرآن رسانده و آن را نجم القرآن نامیده است. همچنین سوره فاتحه و طور را نیز تفسیر کرده است. گویند نجم القرآن بخشی از تفسیر عظیم سمنانی موسوم به «مطلع النقط و مجمع اللقط» است.^۱ نسخه‌ای از تکمله سمنانی همراه با بحر الحقائق در همین کتابخانه، به شماره «۱۲۸۳۲» نگهداری می‌شود.^۲ تکمله دیگری نیز از مفسری ناشناخته، در این کتابخانه، به شماره «۱۱۲۲۳» موجود است.

برخی تصور کرده‌اند که بحر الحقائق ادامه تفسیر نجم کبری موسوم به «عین الحیاة» است، در حالی که دلایل متعددی در دست است که بحر الحقائق تفسیر مستقلی است.^۳ نسخه‌های خطی بسیاری از بحر الحقائق در کتابخانه‌های مختلف جهان وجود دارد؛ اما در فهرست‌نامه‌ها به نام‌های گوناگون و حتی به نام نویسندگان دیگر به ثبت رسیده است. شاید یکی از عوامل این آشفتگی‌ها این بوده که نجم‌الدین دایه در ابتدا یا میانه کتاب خود، نام و عنوانی برای آن ذکر نکرده است و تمام نسخه‌هایی که از این تفسیر در دست است، بی‌هیچ مقدمه‌ای در این باب، آغاز می‌شود و در غالب نسخه‌ها کاتبان دیباچه را انداخته‌اند یا اینکه از اساس دیباچه‌ای نداشته، و پایان تفسیر نیز به شکلی ناخواسته و ناگهانی - که بیماری و مرگ نجم‌الدین دایه سبب آن بوده - ناتمام مانده است. بنابراین مجالی فراهم می‌شود که نام‌هایی چون تأویلات نجمیه، اشارات من کلام الله، حقائق النجمیه بر این تفسیر اطلاق شود. البته عنوان بحر الحقائق و المعانی براساس قدیمی‌ترین نسخه‌ها و نیز نقل قول از سوی نزدیک‌ترین مؤلفان به زمان حیات مؤلف، بر سایر عناوین رجحان دارد.

همچنین عامل دیگر در این آشفتگی‌ها، تشابه اسمی نجم‌الدین رازی (دایه) با نجم‌الدین کبری، استاد و پیر مراد وی بوده است. این درهم آمیختگی از روزگار بسیار

۱. نک: آنسوی آینه، ص ۱۰۵-۱۱۰ و ۱۳۵-۱۴۳؛ مکتب تفسیر اشاری، ص ۱۴۴-۱۵۴؛ کشف الفهارس، ۱۷۸/۴-۱۸۰.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی: ۵۸۱/۳۲-۵۸۴.

۳. نک: آنسوی آینه، ص ۸۷-۱۲۲.

قدیم تا زمان ما ادامه یافته و هنوز نیز پژوهشگرانی را می‌توان یافت که برخی از آثار یکی از این دو بزرگوار را به دیگری نسبت می‌دهند.^۱

تفسیر بحر الحقائق که در ابتدای نیمه دوم قرن هفتم هجری به رشته تحریر درآمده، از عصر تألیف تاکنون مورد اقبال و پذیرش عارفان و مفسران بزرگی قرار گرفته و همواره مورد مطالعه و بهره‌برداری صاحبان فضل و مانوسین با قرآن بوده است.

نظام‌الدین اعرج نیشابوری در تفسیر غرائب القران و رغائب الفرقان، مباحث مربوط به تأویل آیات را از شیخ نجم‌الدین دایه اقتباس کرده است. سید حیدر آملی (درگذشته حدود سال ۷۸۷ ق) کتاب المحيط الاعظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم را در برابری با تأویلات شیخ اعظم نجم‌الدین رازی نوشته است. ملا حسین واعظ کاشفی (درگذشته سال ۹۱۰ ق) دست‌کم در سه اثر خود جواهر التفسیر، مواهب علیه و روضة الشهداء، مطالبی از تفسیر بحر الحقائق نقل کرده است.

مولی فتح‌الله کاشانی (درگذشته سال ۹۸۸ ق) در منهج الصادقین فی الزام المخالفین و تلخیص آن، مواردی از مضامین بحر الحقائق را نقل کرده است. شیخ دده اسماعیل حقی بروسوی در تفسیر جامع و کبیر خود (روح البیان)، بیش از هر مفسر دیگر از مطالب نجم‌الدین دایه در بحر الحقائق بهره برده است.^۲

متأسفانه با وجود نسخه‌های خطی فراوان و کهن از بحر الحقائق،^۳ این تفسیر مهم و ارزشمند تاکنون به چاپ نرسیده است. اخیراً آقای دکتر موحدی به تصحیح و تحقیق آن اهتمام کرده‌اند.

نکته دیگر اینکه شمس‌الدین ساوجی تفسیر بحر الحقائق را تلخیص کرده و نسخه‌ای از آن به شماره «۶۱۵» در خزانه عمومی رباط نگهداری می‌شود.^۴

نسخه‌های خطی بحر الحقائق موجود در این کتابخانه بزرگ از این قرار است:
۱. نسخه شماره «۱۸۹» که قدیمی و نفیس است.^۵

۱. آن سوی آینه، ص ۶۳-۶۴.

۲. درباره تأثیرپذیری‌ها از بحر الحقائق، نک: آن سوی آینه، ص ۱۴۴-۱۸۴.

۳. گزارش برخی از نسخه‌های خطی بحر الحقائق، در آن سوی آینه، ص ۴۵-۶۲ آمده است.

۴. الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر، ۱۱۳/۱؛ آن سوی آینه، ص ۶۱.

۱۱۶-۱۱۵.

۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۲۱۹/۱.

۲. نسخه شماره «۸۲۲»، ختم کتابت در روز پنج‌شنبه ۱۷ ذی‌قعدة ۷۰۵ که در فهرست به عنوان «الاشارات فی تفسیر الآيات» معرفی شده است.^۱
۳. نسخه شماره «۵۲۸۸»، از سده دهم هجری که از آغاز قرآن تا سوره هود را دارد.^۲
 آغاز: «بسمله الحمد لله رب العالمین و الصلوة علی محمد و آله الأکرمین، قال شیخ -رضی الله عنه- سمیت الفاتحة فاتحة لمعینین: أحدهما أن الله تعالی بها فتح أبواب خزاین الحقایق».
۴. نسخه شماره «۵۴۹۱»، کتابت در ۱۷ رمضان ۷۰۶ ق.^۳
۵. نسخه شماره «۱۱۲۲۳» که همراه با تکمله‌ای از مفسری ناشناس است و در فهرست، تکمله ذکر نشده و کل نسخه، بحر الحقائق نجم‌الدین دایه پنداشته شده است.^۴
۶. نسخه شماره «۱۲۸۳۲» که همراه با تکمله علاءالدوله سمنانی، موسوم به نجم القرآن است.
۷. نسخه شماره «۱۳۰۴۲» که از آغاز قرآن تا سوره اعراف را دارد^۵ و در هامش عرائس البیان روزبهان بقلی کتابت شده است.
 آغاز: «الحمد لله الأزلي الأبدی بلا زوال أبد الآباد و أزل الازال الأول السرمدي الذي صفته قل هو الله لم یزل و لا یزال».
- نکته آخر اینکه نسخه شماره «۵۶۲» کتابخانه حاضر که در فهرست به عنوان بحر الحقائق معرفی شده است،^۶ در واقع بخشی از تفسیر الفواتح الالهیه و المفاتح الغیبیه محمود بن عثمان نخجوانی است.^۷
- منابع: آن سوی آینه، دکتر محمدرضا موحدی؛ التراث العربی، ۳۷۴/۱ - ۳۷۵؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر، ۱۱۳/۱۱ و ۴۳۳/۱۲؛ کشف الفهارس (فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های ایران)، ۷۲/۳ - ۷۵.
-
۱. همان، ۲۳/۳.
 ۲. همان، ۷۴/۱۴.
 ۳. همان، ۱۶۲/۱۲؛ التراث العربی، ۳۷۴/۱ - ۳۷۵.
 ۴. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۳۱۷/۲۸ - ۳۱۸.
 ۵. این نسخه سرآغاز و دیباچه‌ای به ذوق شیعی دارد که شاید از افزوده‌های کاتب باشد.
 ۶. همان، ۱۶۲/۲ - ۱۶۳.
 ۷. آن سوی آینه، ص ۶۲.

و ۱۷۸/۴ - ۱۸۰؛ كشف الظنون، ۲۲۴/۱؛ مکتب تفسیر اشاری، سلیمان آتش، ترجمه توفیق سبحانی، ص ۱۳۸ - ۱۵۴؛ کتابنامه بزرگ قرآن کریم، ۹۴۳/۳ - ۹۴۵.
نسخه حاضر بخش اول تفسیر است و از اوایل کتاب تا تفسیر آیه ۲۹ از سوره یونس را دربردارد و از آغاز افتادگی دارد.

آغاز نسخه: «و نصل الی کلّ حرف بخلاف أكثر الحروف خصوصاً للألف لأنّ الألف مخصوصاً بالقطع و تكون منقطعة عن الحروف کلّها فلما كانت الباء و اصله الرحم بالحروف ... سورة البقرة بسم الله الرحمن الرحيم قال الشيخ الامام مصنف الكتاب - رضي الله عنه - يحتمل أن يكون الم و سایر الحروف المقطعة من قبیل المواضع». **انجام نسخه:** «قوله و يوم نحشرهم جميعاً يشير الی اجتماع أرواح الانسان و حقائق الأشياء ... فكفی بالله شهيداً بیننا و بینکم فيما يشاهد ان کنا عن عبادتکم لغافلين أي کنا في غفلة عن ذوق عبادتکم».

نسخ، مسیح کمره‌ای، سال ۱۲۷۴ ق، جای عناوین خالی مانده است، در حاشیه تصحیحات اندکی دیده می‌شود.
۴۲۲ صفحه، ۲۵ سطری.

(۱۲۸۲) بحر الحقائق و المعانی فی تفسیر السبع المثانی (تفسیر عرفانی - عربی)
از: نجم‌الدین دایه، عبدالله بن محمد اسدی رازی (۵۷۳ - ۶۵۴ ق)
این نسخه ادامه نسخه قبلی از آیه ۳۰ سوره یونس تا آیه ۱۱ سوره حجرات است.
آغاز نسخه: «ایانا و حظّها و شربها بل کان الحظ و الشرب و الذوق ... هنالك تبلوا کلّ نفس ما أسلفت أي في ذلك الحال تبتلی کلّ نفس بما قدمت من التعلقات بالأشیاء و التمسکات». **انجام نسخه:** «ثمّ أخبر عن قوم یسخرّون بقوله تعالی یا أيّها الذین آمنوا لا یسخر قوم الآیات یشیر الی أنّه لا عبرة بظاهر الخلق فلا ینظر أي أحد بنظر الازراء و الاستبانة و الاستخفاف».

نسخ، مسیح کمره‌ای، جمعه ۱۸ رجب ۱۲۷۴، جای عناوین خالی مانده است، در حاشیه تصحیحات اندکی دارد.
۴۲۱ صفحه، ۲۵ سطری.

(۱۲۸۳) سیره النبی ﷺ

(تاریخ - عربی)

از: ابوالحسن بکری احمد بن عبدالله بن محمد واعظ بصری.

ابوالحسن بکری از داستان پردازان در روایت‌های مذهبی و تاریخی است که از زندگی او اطلاع دقیقی در دست نیست و تنها با آثارش شناخته می‌شود که از جمله آنهاست: الانوار فی مولد النبی ﷺ،^۱ مقتل امیرالمؤمنین ﷺ؛^۲ فتوح الیمن المعروف برأس الغول؛^۳ سیره النبی ﷺ. سیره النبی ﷺ شامل داستان‌هایی است از صدر اسلام و زندگی پیامبر اکرم ﷺ و جنگ‌های آن دوره و دلاوری‌های حضرت امیرالمؤمنین علی ﷺ در جنگ‌ها. این کتاب مفصل در چند جلد، دربردارنده داستان‌هایی است که نوعاً سند تاریخی و روایی ندارد؛ از این رو مورد انتقاد تاریخ‌نگارانی چون سمهودی، ذهبی و ابن حجر قرار گرفته است. بندهای مختلف کتاب با جمله «قال الراوی» یا «قال صاحب الحدیث» آغاز می‌شود. ترجمه ترکی سیره النبی ﷺ از مصطفی بن یوسف ضریر مولوی (درگذشته بعد از سال ۷۹۵ ق)، در همین فهرست به شماره «۱۰۳۲» معرفی شده است.^۴

نسخه حاضر، از هر دو سو افتادگی داشته و مشوش است و تنها بخشی از کتاب را دربر دارد. در این نسخه داستان‌ها و مطالب ذیل دیده می‌شود: قصه القشتاش، قصه الاعرابی، قصه وادی السینا، قصه الفرجمح و ما جرى له مع النبی ﷺ، قصه الملك الغضبان مع امیرالمؤمنین ﷺ، قصه الملك سلام و عامر ابن قهقهرة مع علی بن ابي طالب و النبی ﷺ، غزوة بئر ذات العلم، قصه التبوك للنبي ﷺ مع الروم و معه علی ﷺ، رسالة في القيامة، قصة النباش و ما جرى له، اختيارات امیرالمؤمنین ﷺ من التوراة، نبذة من كلام زين العابدين ﷺ و چند روایت پراکنده دیگر.

منابع: الاعلام، زرکلی، ۱۵۵/۱ - ۱۵۶؛ جمع پریشان، ۳۵۵/۱ - ۳۵۸؛ دانشنامه جهان اسلام، ۶۶۵/۳ - ۶۶۶؛ الفهرس الشامل، الحدیث النبوی و علومه، ۲۵۹/۱ و ۷۰۳/۲؛ فهرس مخطوطات المكتبة الملكية في برلين، ۱۷۹/۹ - ۱۸۲؛ معجم المطبوعات العربية و المعربة، سرکیس، ۵۷۸/۱؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۲۰۶/۱.

۱. چاپ مؤسسه البلاغ، بیروت، ۱۴۰۸ ق.

۲. نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۲۸/۲۹ - ۱۳۳، نسخه شماره «۱۱۴۹۹».

۳. چاپ مصر، ۱۳۲۴ ق.

۴. نک: میراث شهاب، ۳۳ و ۳۴/۸۱ - ۸۲.

آغاز نسخه: «هم الغالبون ثم ناوله الكتاب فأخذه منه و أمر من ... و كتب كتاب الحسننا على المقداد و زوجه بها و هذا ما انتهى اليها من قصة المقشاش بالتمام و الكمال و استغفر الله من الزيادة و النقصان ... روت أهل السير و الأخبار عن المهاجرين و الأنصار ان أمير المؤمنين عليه السلام خرج ذات يوم الى الصيد و معه عمار ابن ياسر فجدوا في سيرهم الى ان وصلوا الى ماء فنزلوا على تلك الماء و شربوا منها».

انجام نسخه: «و كان لي مدينة طولها ثلاث فراسخ، فيها قصر طوله ثلاثة أميال و كان لي عشرين ألف غلام بأقبية الديباج الأحمر و عشرين ألف بالأقبية الديباج الأصفر يمشون في ركابي».

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از سده دوازدهم هجری، عناوین شنگرف، طرفین نسخه افتادگی داشته و صفحات آن مشوش و درهم است.
۱۴۵ برگ، ۱۶ سطری.

نسخه اصل: واتیکان، شماره «۱۷۴۷».

فهرس المخطوطات العربية الاسلامية بمكتبة الفاتيكان، ليفي دلافيلا، ۱۲۳/۲ - ۱۲۵؛ المخطوطات العربية في مكتبة الفاتيكان، ص ۲۶۲ (در فهرست به عنوان كشكول مشتمل على قصص و غيرها، تأليف مؤلف شيعي من جبل عامل، معرفی شده است).

(۱۲۸۴) پژوهشی در امامزاده سهل بن علی (تبارشناسی، جغرافیا - فارسی)
از: مهندس حجت‌الله عباسی (معاصر)

رساله مختصری است همانند پایان‌نامه‌های دانشجویی که در آن تحقیقاتی درباره زیارتگاه سهل بن علی ارائه شده است. زیارتگاه سهل واقع در شهر آستانه، از توابع شهرستان سربند در ۴۰ کیلومتری جنوب غربی اراک، مدفن چهار تن از امامزادگان است: ۱. سهل بن علی ۲. طالب بن علی ۳. جعفر بن علی ۴. فضل بن جعفر.

درباره آستانه امامزاده سهل بن علی پیش از این نیز رساله‌هایی نگاشته‌اند، همچون رساله‌ای از افضل‌الملک غلام‌حسین شیرازی (درگذشته سال ۱۳۴۸ ق) که نسخه‌ای از آن به شماره «۹۴۵۲»، در کتابخانه مجلس موجود است و رساله‌ای دیگر از سید محمد صادق فراهانی که به شماره «۹۴۵۰»، در همان کتابخانه نگهداری می‌شود.

مهندس عباسی در این رساله با استفاده از منابع تاریخی، کتاب‌های انساب

و اطلاعات محلی و افواهی، دیدگاه‌های مختلف دربارهٔ شجرهٔ نسب سهل بن علی را مورد بررسی قرار داده و گزارشی از بنای امامزاده و بازسازی آن در دوره‌های مختلف ارائه داده است. هم‌چنین دربارهٔ بناهای وابسته به زیارتگاه سهل، همچون بقعهٔ طالب بن علی، جعفر بن علی، فضل بن جعفر، پیر اسماعیل، طرغان ترک و آقا پیر، مطالبی آورده است.

کرامت‌های امامزاده‌های آستانه و مراسم‌های مذهبی، ملی و منطقه‌ای، بازارهای اطراف زیارتگاه، وضعیت صنایع و اقتصاد مردم منطقه، از دیگر مباحث این رساله است. کمیسیون پژوهشی ادارهٔ کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی که این رسالهٔ تایپ شده را تکثیر کرده، پیش‌گفتاری بر رساله نوشته است.

تنظیم این اثر در شهریور ۱۳۷۴ به انجام رسیده و فهرست مطالب در ابتدای آن درج شده و پانوشت‌ها در آخر رساله آمده است.

آغاز: «زیارتگاه سهل بن علی علیه السلام و سایر زیارتگاه‌های شهر آستانه علی‌رغم سابقهٔ دیرینه و کهن مذهبی و تاریخی».

انجام: «کارکردهای مهم زیارتگاه مقدس سهل بن علی علیه السلام در توسعهٔ بخش‌های مختلف شهر آستانه توجه به این موارد ضروری است».

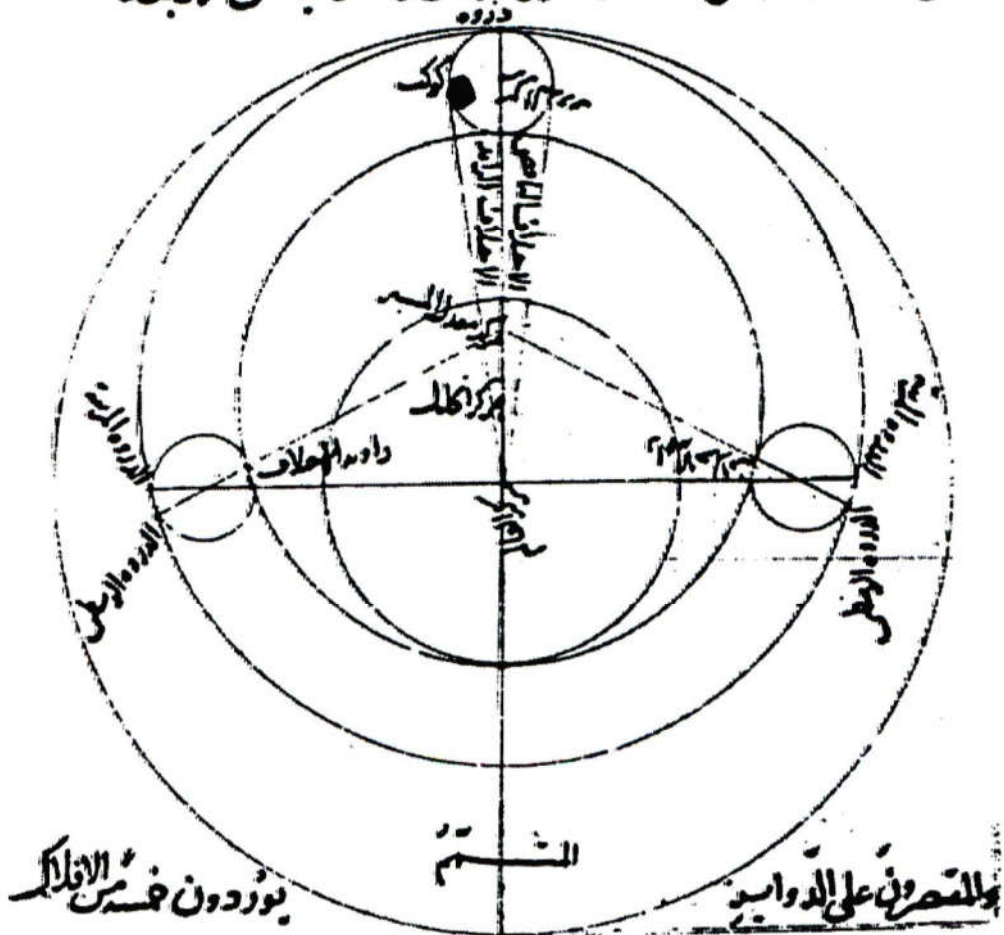
جزوه تایپ شده است که ادارهٔ ارشاد استان مرکزی در شهریور ۱۳۷۴ آن را تکثیر کرده است. این نسخه، اهدایی اینجانب به کتابخانهٔ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی علیه السلام در تاریخ شهریور ۱۳۸۳ است.
۴۶ صفحه، ۲۷ سطری.

(۱۲۸۶) التذکرة النصیرية فی علم الهيئة (هیئت - عربی)

از: خواجه نصیرالدین محمد بن محمد طوسی (درگذشتهٔ سال ۶۷۲ ق)
کتاب مختصر و جامعی است در علم هیئت، شامل چهار باب، دارای فصول، بدین شرح:
الباب الأول: فیما یجب تقدیمه، در ۲ فصل.
الباب الثاني: فی هیئة الأجرام العلویة، در ۱۴ فصل.
الباب الثالث: فی هیئة الأرض، در ۱۲ فصل.
الباب الرابع: فی معرفة مقادیر الأبعاد و الأجرام، در ۷ فصل.

في دروة تدور فكون البعد بينهما قطر يدور مع ما سبق من سمات كليهما
 وفي المقابل في حصف تدور فكون البعد بينهما قطر مثل الشمس مع ما
 سبق من السمات وهذا ايضا ما استغرب في هذا العلم واما الاخلافا
 الالامة لهذه الحركات فلهي كما مر في عطار دبعنه والاسكال المذكور
 بسبب كون الحركة متساوية حول نقطة غير مركز منطعتها دون الذي سبب
 المجازاة و ارد كما مر في هذه صورة افلاك كل كوكب من الاربعة

تذکره علی‌رغم حجم اندکش، کتاب مهمی در فن خود به‌شمار می‌رود که جامع نظرات خواجه نصیر در این باب است؛ از این رو مورد توجه دانشمندان قرار گرفته و بیش از ده شرح و حاشیه بر آن نگاشته شده است.

خواجه این کتاب را در سال ۶۵۹ ق در مراغه تألیف نموده است. نسخه‌های خطی بسیاری از آن باقی مانده و تاکنون چند بار در ایران، کویت و مصر به چاپ رسیده است. از جمله چاپ تحقیقی دکتر عباس سلیمان که در سال ۱۹۹۳ م، دار سعاد الصباح در مصر و کویت آن را منتشر کرده است. دکتر عباس سلیمان در مقدمه‌ای مفصل آثار نجومی خواجه را بررسی نموده و درباره نسخه‌ها و شروح و تعلیقات تذکره، اطلاعات مفیدی ارائه کرده است و متن تذکره را با استفاده از سه نسخه خطی موجود در دارالکتب قاهره، تصحیح نموده است.

شروح و حواشی تذکره از این قرار است:

۱. شرح حمادی محمد بن علی بن حسین منجم، موسوم به تبیان مقاصد التذکره.
۲. شرح میر سید شریف جرجانی.
۳. شرح نظام‌الدین اعرج نیشابوری، موسوم به توضیح التذکره.
۴. شرح شمس‌الدین محمد خفری، بنام التکملة فی شرح التذکره.
۵. شرح عبدالعلی بیرجندی.
۶. شرح قاضی زاده رومی.
۷. شرح شریفی، از معاصرین خواجه که اقدام شروح تذکره به‌شمار می‌رود.
۸. شرح کمال‌الدین حسین اردبیلی.
۹. شرحی از مؤلفی ناشناس.
۱۰. تعلیقه غیاث‌الدین منصور دشتکی.
۱۱. شرح قطب‌الدین شیرازی، از شاگردان خواجه، موسوم به التحفة الشاهیه.^۱
۱۲. حاشیه تذکره، از شیخ بهایی.^۲

منابع: التذکره فی علم الهيئة، نصیرالدین طوسی، دراسة و تحقیق دکتر عباس سلیمان،

۱. نک: میراث شهاب، ۳۹ و ۴۰/۲۳۶-۲۳۹.

۲. نک: التذکره فی علم الهيئة، تحقیق دکتر عباس سلیمان، ص ۸۴-۸۸؛ العلامة الخواجه نصیرالدین الطوسی، حیات و آثاره، محمدتقی مدرّس رضوی، تعریب علی هاشم اسدی، ص ۲۸۹-۲۹۴.

مقدمه تحقیق؛ التراث العربی، ۱۵/۲؛ الذریعة، ۵۰/۴ - ۵۱؛ العلامة الخواجه نصیرالدین الطوسی، حیات و آثاره، محمدتقی مدرس رضوی، تعریب علی هاشم اسدی، ص ۲۸۹ - ۲۹۴؛ فهرست کتاب‌های چاپی عربی، مشار، ص ۱۷۸؛ کشف الظنون، ۳۹۱/۱؛ مخطوطات الفلک و التنجیم فی مکتبة المتحف العراقي، ص ۳۲ - ۳۳.

آغاز: «الحمد لله مفيض الخير و ملهم الصواب و صلواته علی محمد المبعوث بفصل الخطاب و علی آله خیر آل و أصحاب نرید أن نورد جملاً من علم الهيئة تذكرة لبعض الأحباب».

انجام: «فكان خمسة و عشرين ألف ألف و أربعمئة و اثنی عشر ألفاً و ثمانمئة و تسعة و تسعين فرسخاً و لنختم الكتاب ههنا حامدين لله تعالی و مصلین علی نبیه محمد و آله الطاهرين».

نسخ، محمود بن محمد بن قاضی تقی‌الدین، جمعه ۵ محرم ۶۸۳، مدرسه نظام‌الملک مدینه السلام (بغداد)، عناوین و نشانی‌ها در نسخه اصل به سنگرف، در حاشیه تصحیح شده و اشکال هندسی جهت توضیح مطالب در برخی صفحات رسم شده است، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان چنین آمده: «کتاب التذكرة فی الهيئة لمولانا نصیر الملة و الحق و الدین ...».

۱۲۷ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه واتیکان، رم، ایتالیا، نسخه شماره «۳۱۹» رساله اول مجموعه. فهرس المخطوطات العربية الاسلامية بمکتبة الفاتیکان، لیفی دلافیدا، ۲۸/۱ - ۲۹؛ المخطوطات العربية فی مکتبة الفاتیکان، ترجمه سید صادق حسینی، ص ۳۵.

(۱۲۸۸) اقاویل الأوائل فی معرفة البول و اقسامه (طب - عربی)

از: اسحاق بن سلیمان طبیب اسرائیلی مصری (درگذشته سال ۳۲۰ ق)
معرفی تفصیلی این کتاب، در نسخه عکسی شماره «۱۰۱۳» از همین فهرست آمده است.^۱ تصویر حاضر تکرار همان نسخه است و خصوصیات نسخه‌شناسی آن با نسخه سابق‌الذکر برابر است.

نسخ، در برخی موارد معرب است، بدون نام کاتب، ربیع الآخر ۳۴۷، عناوین به

۱. نک: فصلنامه میراث شهاب، شماره پیاپی ۳۱، ص ۵۲-۵۳.

خط درشت، در صفحہ عنوان نام کتاب و مؤلف ثبت شدہ است و در حاشیہ صفحات تصحیحات اندکی بہ چشم می آید.
۱۰۰ صفحہ، ۲۷ سطری.

نسخہ اصل: کتابخانہ واتیکان، رم، ایتالیا، نسخہ شماره «۳۱۰».
فہرس المخطوطات العربیة الاسلامیة بمکتبۃ الفاتیکان، لیفی دلافیدا، ۲۶/۱؛ المخطوطات العربیة فی مکتبۃ الفاتیکان، ترجمہ سید صادق حسینی اشکوری، ص ۳۲.

(۱۲۹۰) شرح قصیدۃ الأشباہ (مناقب منظوم - عربی)
از: ابو عبداللہ محمد بن احمد بن عبداللہ مفجّع بصری کاتب (درگذشتہ سال ۳۲۷ ق)
شرحی است بر قصیدہ ای کہ خود مؤلف در مدح مولای متقیان امیر المؤمنین امام علی علیہ السلام سرودہ و آن را «قصیدۃ الأشباہ» یا «قصیدۃ ذات الأشباہ» نامیدہ است.
ناظم در این قصیدہ یائئہ، با استفادہ از حدیث نبوی، حضرت امیر را تشبیہ بہ انبیای اولی العزم نمودہ است و در شرح قصیدہ با استفادہ از روایاتی کہ از مشایخ خود شنیدہ، بہ شرح فضایل و مناقب امام علی علیہ السلام پرداختہ است.
متن حدیث نبوی - کہ مشہور بہ حدیث تشبیہ شدہ - در این کتاب چنین آمدہ است:
«ان أحببتم أن تنظروا الی آدم فی علمہ و نوح فی فہمہ و ابراهیم فی خلقہ و موسی فی مناجاتہ و عیسی فی سنتہ و محمد فی زہدہ و حلمہ و کمالہ و تمامہ فلینظر الی هذا الشاب المقبل، فیطیلون الناس ینظرون الیہ فاذا علی بن أبی طالب کأتما ینقلع عن صبّ و ینحط من جبل».

مؤلف در این کتاب از مشایخ ذیل روایت کردہ است:

- حدّثنا محمد بن یونس الکریمی.
- حدّثنا أبو الحسن علی بن محمد بن الوراق عن محمد بن رقاد القطان.
- حدّثنا أبو جعفر محمد بن سلمة بن الولید الطویل الطیالسی.
- حدّثنا علی بن داود قنطری.
- حدّثنا محمد بن الحسن بن مکرم البزاز.
- حدّثنا محمد بن غالب بن حرب بن تمام الضبی.
- أجازني أحمد بن عبدالعزیز الجوہری عن أبی زید عمر بن شیبہ.

- حدّثنا أبوبکر أحمد بن عمر بن عبدالخالق البزاز عن عباد بن الرواجني.
- حدّثنا أبو یحیی زکریا بن یحیی السباحي عن اسماعیل بن یونس السعدي.
- حدّثنا محمّد بن سلمان القطان عن فضل بن مرزوق.
- حدّثنا محمد بن علي بن یحیی بن جعفر بن أبي طالب عن زيد بن الحباب.
- حدّثنا جعفر بن محمد بن احمد بن روح مولى بني هاشم عن العباس بن عبدالله الراکياني.

محمد بن احمد بن عبدالله بصری، ملقب به مفتح، شخصیتی جلیل القدر و دانشمندی برجسته از علمای شیعی اوایل سده چهارم هجری است که در علم لغت، ادب و حدیث مهارت داشته و نجاشی درباره‌اش گفته است: «جليل من وجوه أهل اللغة و الأدب و الحدیث، و كان صحيح المذهب، حسن الاعتقاد، و له شعر كثير في أهل البيت عليهم السلام، يذكر فيه أسماء الأئمة عليهم السلام، و يتفجع على قتلهم، حتى سمي المفتح. و قد قال في بعض شعره:

ان يكن قيل لي المفتح نبزاً
فلعمري أنا المفتح همّاً

و له كتب، منها كتاب الترجمان في معاني الشعر، لم يعمل مثله في معناه، كتاب المنقذ، قصيدته الأشباه شبه أمير المؤمنين عليه السلام بسائر الأنبياء عليهم السلام.
أخبرنا محمّد بن عثمان بن الحسن، قال: حدّثنا أبو عبدالله الحسين بن خالويه، عنه: بها. و كتاب سعة العرب.

أخبرنا عبدالسلام بن الحسين الأديب، قال: حدّثنا أبو القاسم الحسن بن بشر بن يحيى، قال: حدّثنا المفتح^۱.

ابن ندیم در کتاب فهرست، درباره بصری می نویسد: «لقى ثعلباً و أخذ عنه و عن غيره و كان شاعراً شيعياً، و له قصيدة يسميها الأشباه، يمدح فيها علياً عليه السلام و بينه و بين أبي بكر بن دريد مهاجاة. و له من الكتب، كتاب الترجمان في معاني الشعر و يحتوي على كتاب حدّ الاعراب؛ كتاب حدّ المديح؛ كتاب حدّ النجدة؛ كتاب الحلم و الرأي؛ كتاب الهجاء؛ كتاب المطايا؛ كتاب الشجر و النبات؛ كتاب الاعراب؛ كتاب اللغز؛ و له أيضاً من الكتب: كتاب المنقذ في الايمان؛ كتاب أشعار الحزاب، لم يتمه؛ كتاب عرائس المجالس؛ كتاب غريب شعر زيد الخيل^۲.

۱. رجال النجاشي، تحقيق محمد جواد نائيني، ۲/ ۲۸۵-۲۸۶.

۲. الفهرست لابن النديم، تحقيق رضا تجدد، ص ۹۱.

شیخ طوسی در کتاب الفهرست آورده است: «محمد بن أحمد بن عبدالله، المعروف بالمفجّع، له كتاب المنقذ، وكتاب قصيدته في أهل البيت عليهم السلام. أخبرنا أحمد بن عبدون، عن أبي بكر الدوري، قال: سمعت منه بالأهواز»^۱.

مفصل ترین شرح حال برای مفجّع بصری در معجم الأدباء یاقوت حموی آمده است که بخش هایی از آن نقل می شود: «محمد بن أحمد بن عبیدالله الکاتب المعروف بالمفجّع صاحب ثعلب. کذا وجدتُ نَسَبَهُ بخط الطبري المعروف بمضراب اللبّن من أهل البصرة. و یکنی أبا عبدالله ذَكَرَهُ ابن النديم ... و ذَكَرَهُ أبو منصور الثعالبي كتاب اليتيمة فقال: المفجّع البصريّ صاحب ابن دريد و القائم مقامه في التأليف و الاملاء. حدّثني بعض المشايخ البصريين قال: كان المفجّع و شمالاً يتهاجيان و كان شمالاً سُنِّيًّا و المُفجّع شيعياً، فقال فيه المُفجّع ... قال المرزبانّي: لُقّبَ بالمفجّع لبيتِ قاله، و هو شاعرٌ مُكثِرٌ عالمٌ أديبٌ، ماتَ قبلَ الثلاثين و الثلاثمائة ... و قال الثعالبي: و أما شعره فقليل كثير الحلاوة يكاد يقطر منه ماء الظرف و ... و للمفجّع تصانيف منها: كتاب الترجمان في الشعر و معانيه يشتمل على ثلاثة عشر حدّاً و هي: حدّ الاعراب، حدّ المديح، حدّ البخل، حدّ الحلم و الرأي، حدّ الغزل، حدّ المال، حدّ الاغتراب، حدّ المطايا، حدّ الخطوب، حدّ النبات، حدّ الحيوان، حدّ الهجاء، حدّ اللغز و هو آخر الكتاب.

و له أيضاً، كتاب المنقذ في الايمان يُشبهه كتاب الملاحن لابن دُرَيْدٍ الا انه أكبر منه و أجود و أتقن.

کتاب أشعار الجوّاري لم يتمّ؛ کتاب عرائس المَجالس؛ کتاب غريب شعر زيد الخيل الطائي؛ کتاب قصيدته في أهل البيت. ذکره أبو جعفر في مصنّفي الامامية ...، قال أبو محمد عبدالله بن أبي القاسم ... في تاريخه: و فيها يَعني في سنة سبع و عشرين و ثلاثمائة تُوفّي أبو عبدالله محمد بن عبدالله المفجّع الکاتب الشاعر، و كان شاعر البصرة و أديبها، و كان يَجلس في الجامع بالبصرة فيُکَتّبُ عنه و يُقرأ عليه الشعر و اللغة و المصنّفات ...، و له قَصِيدَتُهُ ذات الأشباه، و سُمّيت بذات الأشباه لِقصده فيما ذَكَرَهُ مِنَ الخبر الذي رواه عَبْدُ الرَّزَّاقِ عن مَعْمَرِ عن الزُّهري عن سعيد بن المُسيّب عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله و هو في محفل من أصحابه: «ان تَنْظُرُوا الي آدمَ في علمه، و نوحَ

۱. فهرست كتب الشيعة وأصولهم، شيخ طوسی، تحقيق علامه سيد عبدالعزيز طباطبائي، ص ۴۲۳-۴۲۴.

في همّه، و ابراهيم في خلقه، و موسى في مناجاته، و عيسى في سنّه^۱ و محمد في هديه و حلمه، فأنظروا الى هذا المُقبل». فتطاول الناس فاذا هو علي بن ابي طالب عليه السلام، فأوردَ المُفجّع ذلك في قصيدته و فيها مناقب كثيرة و أولها:

أَيُّهَا اللَّائِمِي لِحَبِّي عَلِيًّا	قُم ذَمِيمًا إِلَى الْجَحِيمِ خَزِيًّا
أَبْخَيْرُ الْأَنَامِ عَرَّضْتَ لِزَلِّ	تَ مَذُودًا عَنِ الْهَدْيِ مَزُويًّا
أَشْبَهَ الْأَنْبِيَاءِ كَهْلًا وَ زَوْلًا	وَ فَطِيمًا وَ رَاضِعًا وَ غَذيًّا
كَانَ فِي عِلْمِهِ كَادِمٌ إِذْ عُدُّ	لِيَمِّ شَرَحَ الْأَسْمَاءِ وَ الْمَكِينِيَا
وَ كَنُوحٍ نَجَّى مِنَ الْهَلِكِ مَنْ سِيءَ	يَرَى فِي الْفُلْكِ إِذْ عَلَا الْجُودِيَا... ^۲

از آثار مفجّع بصری تنها رساله حاضر و بخشی از ترجمان في معاني الشعر باقی مانده و قطعه‌هایی از اشعارش در آثار قفطی، یاقوت و ثعالبی نقل شده است.

بخش باقی مانده از ترجمان در کتابخانه ظاهریه دمشق به شماره «۳۳۲۳» موجود است. این نسخه در سال ۴۱۰ ق کتابت شده است.^۳ این بخش با تحقیق عزالدین تنوخی در مجله مجمع اللغة العربية، ۶۲/۴ - ۸۲، سال ۱۳۸۴ ق، به چاپ رسیده است. تنها نسخه موجود از شرح قصیده الأشباه به خط مرحوم احمد بن نجف علی امینی تبریزی (درگذشته سال ۱۳۷۰ ق) پدر علامه امینی (صاحب الغدير) است که از روی نسخه‌ای عتیق کتابت نموده و نسخه را به شیخ محمد سماوی هدیه کرده است. مرحوم سماوی از روی آن، نسخه‌ای به خط خود نگاشته و نسخه اهدایی مرحوم امینی را به شیخ آقا بزرگ تهرانی اهدا کرده است. این نسخه از مخطوطات کتابخانه صاحب الذریعة، در نجف اشرف بوده،^۴ و تصویر حاضر از روی آن گرفته شده است.

علامه تهرانی در ابتدای نسخه مرقوم فرموده: «لا يخفى انّ الشارح هو الناظم المفجّع - طاب ثراه -».

شیخ آقا بزرگ تهرانی در الذریعة، این قصیده را چنین معرفی کرده است: «قصیده الاشباه، القصیده ذات الأشباه للمفجّع في مائة و ستين بيتاً. شبه فيها أمير المؤمنين

۱. در نسخه شرح قصیده، «في سنّه» ضبط شده است.

۲. معجم الادباء، طبع بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۳۰/۵ - ۱۴۰.

۳. فهرس مخطوطات دارالکتب الظاهرية، قسم الأدب، ۳۰/۲ - ۳۱.

۴. غایة الأمانی فی حیاة الشیخ الطهرانی، محمد حسین حسینی جلالی، ص ۱۱۸.

بسائر الأنبياء [ال] اولی العزم، كما شبه النبي ﷺ بهم مستشهداً بأحاديث أوردها بعنوان الشرح للقصيدة وهي مع الشرح المذكور للشيخ أبي عبدالله المفجع محمد بن أحمد بن عبدالله البصري، صاحب كتاب «الترجمان»، توفي يوم السبت ١٠ شعبان ٣٢٧ كما أرّخه ياقوت في معجم الأدباء و يروي الأحاديث عن مشايخ كثيرة بأسانيدهم. استنسخه الشيخ احمد بن نجفعلی الأميني التبريزي، والد الميرزا عبدالحسين، وكتب عليه حواشي لنفسه و حواشي للميرزا ابراهيم بن موسى التبريزي و اهداه التبريزي الى الشيخ محمد السماوي من تبريز الى النجف، و قد وهبها السماوي لنا وكتب بخطه عليه.^١

تعداد ابیات قصیده در الذریعة و الغدير ١٦٠ بیت و در اعیان الشیعة و الطلیعة نزدیک به ٣٠٠ بیت دانسته شده؛ ولی در پایان نسخه حاضر آمده است: «تمت القصيدة وهي مائة و تسعة عشر بيتاً».

علامه امینی رحمته الله در الغدير ٣٠ بیت از قصیده الاشباه را نقل کرده و درباره آن نوشته است: «هذه القصيدة من غرر الشعر و نفيسة توجد مقطعة في الكتب. و نحن عثرنا عليه مشروحة بذكر الأحاديث المتضمنة لمفاد كل فضيلة لأمير المؤمنين عليه السلام نظمها في بيت أو بيتين أو أكثر، يبلغ عدد أبياتها (١٦٠) بيتاً، غير أن فيها أبياتاً من الدخيل تنافي مذهب المفجع و معتقده ألصقها بالقصيدة بعض أضداده. و أدخل شرحها الملائم لمعنى الأبيات في الشرح، كما يذكرها في سيد البطحاء أبي طالب والد مولانا أمير المؤمنين عليه السلام و في أبي ابراهيم الخليل ممّا لا يقول به أحد من الأصحاب، فكيف بالمفجع الذي هو من رجالات الشيعة و علمائها و شعرائها المتبصرين؟ و أظن أن هذا الشرح أيضاً له، و أحسب أن كلمة شيخ الطائفة الطوسي في الفهرست، و المرزباني في المؤلف و المختلف، و الحموي في معجم الأدباء، عند تعداد كتبه، و كتاب قصيدته في أهل البيت توغز الى ذلك الشرح. و هذه القصيدة تُسمى بالأشباه...»^٢.

علامه امینی سپس به تخریج حدیث اشباه از منابع اهل سنت پرداخته و پس از آن شرح حال مفجع بصری را آورده است.^٣

منابع: الأعلام زرکلی، ٣٠٨/٥؛ اعیان الشیعة، ١١٣/٩٠ - ١١٤؛ تاریخ نگارش های عربی،

١. الذریعة، ٤/١٤ و ٥/١٧ و ١٠٨/١٧ - ١٠٩.

٢. الغدير، ٣٥٣/٣ - ٣٦٦.

٣. همان.

۱۰۴/۲، ۶۸۶-۶۸۷؛ الذریعة، ۴/۱۴ - ۵ و ۱۰۸/۱۷ - ۱۰۹؛ رجال النجاشي، ۲۸۵/۲ - ۲۸۶؛ الغدير، ۳۵۳/۳ - ۳۶۶؛ الطليعة من شعراء الشيعة، ۲۵۶/۲ - ۲۵۹؛ الفهرست لابن النديم، ص ۹۱؛ الفهرست للشيخ الطوسي، ص ۴۲۳ - ۴۲۴؛ فهرس التراث، ۱/۳۴۹ - ۳۵۰؛ معجم الأدباء، ۱۳۰/۵ - ۱۴۰؛ معجم المؤلفين، ۸/۲۷۹ - ۲۸۰؛ نوابغ الرواة في رابعة المئات، ص ۲۳۹ - ۲۴۰.

آغاز: «بسمه قال أبو عبدالله محمد بن احمد بن عبدالله البصري - رضي الله عنه وأرضاه -:

أيتها اللائمي لحتبي علياً
 قم ذميماً الى الجحيم خزيا
 أبخير الأنام عرّضت لازل
 ست مذوداً عن الهدى مزويّاً

روى أبو نعيم الفضل بن ركين (كذا) عن شريك عن أبي اسحق عن عاصم بن حمزة عن جابر بن عبدالله قال قال رسول الله ﷺ علي بن أبي طالب خير البشر، من شك فيه فقد كفر».

انجام:

«فعلية السلام ما غنت الطير وناحت على الغصون بكيتا
 تمت القصيدة وهي مائة وتسعة عشر بيتاً والحمد لله وحده و صلواته على رسوله
 محمد المصطفى وآله و سلامه و حسبنا و نعم الوكيل».

نستعليق، احمد بن نجف علي يا (نجف قلى) ^۱ امينى تبريزى (پدر علامه امينى، صاحب الغدير)، پنجشنبه ۷ جمادى الاول ۱۳۵۴، از روى نسخه عتيق و مغلوط، كاتب در انجام آورده است: «كتبت هذه النسخة الشريفة من نسخة عتيقة مغلوطة على خط لا يقرأ بيدي الوزارة و يمناي الدائرة على تشتت البال و ضيق المحال و تفرق الحال هدية مني الى حضرة شيخنا الاستاد العلامة الحجة شيخ المشايخ و أفضى القضاة الشيخ محمد السماوي...»، مرحوم سماوى نیز نسخه را به شيخ آقا بزرگ تهرانى هديه داده و در اول آن نوشته است: «اقدّم هذا الشرح الذي أهدي الي بعد استنساخه الى المولاي العلامة الورع الربّاني الشيخ ميرزا محسن الطهراني - سلّمه الله و سلّم عليه و ساق الخير اليه - و أنا راجي دعائه الأقل محمد السماوي النجفي عفي عنه، أمين». علامه تهراني (ره) نیز در ابتدای نسخه نوشته اند: «لا

۱. در نسخه، «نجف قلى» ثبت شده است؛ ولی مرحوم شيخ محمد هادی امينى در معجم رجال الفكر والأدب في النجف (ج ۱، ص ۱۷۶) «نجف علي» آورده است.

(۱۲۹۱) قبله یابی باروش مشاهده و باروش محاسبه (هیئت - فارسی)

از: عبدالحسین مصحفی (معاصر)

کتابی است در بیان چگونگی تعیین قبله شهرهای مختلف با استفاده از محاسبات ریاضی و هندسی و باروش مشاهده. مباحث مطرح شده در این کتاب برگرفته از علوم جدید است و چندان ارتباطی با هیئت قدیم ندارد.

مؤلف در پیشگفتار، لزوم شناخت قبله برای مسلمین را یادآور شده و به کتاب‌ها و مقالات نگاشته شده در این باره اشاره کرده و روش‌های مختلف قبله‌شناسی را مورد بررسی قرار داده است.

پس از پیشگفتار، در سه بند دانستنی‌های مقدماتی مطرح شده است:

الف. درباره کره.

ب. دانستنی‌هایی از هیئت و از جغرافیای ریاضی.

ج. تعیین ظهر حقیقی و خط نصف‌النهاری یک محل.

سپس بحث تعیین جهت قبله در سه بند، بدین شرح آمده است:

۱. اصطلاحات؛ ۲. شناخت جهت قبله از راه مشاهده؛ ۳. محاسبه زاویه انحراف قبله.

در پایان کتاب، فهرست الفبایی اعلام و اصطلاحات درج شده است. مؤلف،

پیشگفتار کتاب را در خرداد ۱۳۶۴، در تهران، نوشته است.

عبدالحسین مصحفی متولد ۱۳۰۳ ش است و آثاری در ریاضیات و جبر و کامپیوتر

به صورت تألیف یا ترجمه دارد. از جمله کتاب‌های «تصادها و لگاریتم»؛ «زودآموزی،

زبان برنامه‌نویسی کامپیوتر»؛ «عبارت‌های جبری»، در تهران، بین سال‌های ۱۳۷۱ -

۱۳۷۳ ش به چاپ رسیده است.

آغاز: «هر مسلمان برای برگزاری نمازهای روزانه، همچنین در موردهای دیگر، ناچار

از شناخت سمت قبله است».

انجام: «فاصله طولی بیت‌المقدس تا مکه: ۳/۳۳۰۳ کیلومتر».

نستعلیق تحریری، به خط مؤلف، خرداد ۱۳۶۲ در تهران، فرمول‌ها و جدول‌های

ریاضی و اشکال هندسی برای توضیح مطالب، در کتاب رسم شده است.

۵۷ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: در کتابخانه شخصی مؤلف است.

(۱۲۹۲) فوائد الأصول (= رسائل)

(اصول فقه - عربی)

از: شیخ مرتضی بن محمد امین انصاری (درگذشته سال ۱۲۸۱ ق)

کتابی بسیار مشهور و مهم در اصول فقه شیعی که با عنوان «رسائل» نیز معروف است. این کتاب از شاهکارهای شیخ انصاری است که در دانش اصول، شالوده دیگری ریخت و بخش‌بندی جدیدی کرد و به روشی نو به جستجو پرداخت که در نوشته‌های پیشینیان دیده نمی‌شود. شیخ انصاری در اصول همچون ملاصدرا در فلسفه و عرفان، مسأله‌های مشکل و بغرنج را ساده و روان نوشته است و در عین آسانی باریک‌بینی بسیار، در آن شده است. رسائل، از بدو تألیف تاکنون، کتاب درسی طلاب علوم دینی بوده و حدود صد اثر در حاشیه، شرح و پیرامون آن نگاشته شده، و بارها به چاپ رسیده است. از جمله با تصحیح استاد شیخ عبدالله نورانی و به همت جامعه مدرسین چاپ شده است.

رسائل به صورت رساله‌های مستقل، شامل این مباحث است: ۱. حجیت قطع؛ ۲. حجیت ظن؛ ۳. اصالت برائت و اشتغال؛ ۴. استصحاب؛ ۵. تعادل و تراجیح. منابع: التراث العربی، ۱۶۴/۴؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی، ۳۳۰/۱۶ - ۳۳۱؛ فهرست دانشگاه تهران، ۱۷۰۸/۵ - ۱۷۱۳.

نسخه حاضر مقصد سوم کتاب را دربردارد.

آغاز نسخه: «بسمله. حمد له. و الصلوة ... المقصد الثالث من مقاصد الكتاب في الشك. قد قسمنا في صدر هذا الكتاب، المكلف الملتفت الى الحكم الشرعي». انجام نسخه: «و كذلك حكمهم بضمن صاحب الدار [الدابة؟] اذا دخلت في دار لا يخرج الا بهدمها، معللاً بأنه لمصلحة صاحب الدابة. فانّ الغالب ان تدارك المهذوم أهون من تدارك الدابة. و الله العالم».

نستعلیق، نام کاتب سیاه شده است، به اعانت میرزا محمد هادی طالقانی الاصل طهرانی المسکن در ذیحجه ۱۲۶۷، عنوان‌ها و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه و متن تصحیح شده و در آخر نسخه یادداشت شیخ انصاری بدین عبارت دیده می‌شود: «بسم الله الرحمن الرحيم قد قوبل بنسخة صححها بيده الجانية العبد الأحرر مرتضى الانصاري»، با مهر مربعی وی به سجع: «لا اله الا الله الملك الحق المبين مرتضى الانصاري». استاد عبدالله نورانی در تصحیح رسائل از نسخه حاضر استفاده کرده‌اند.

نسخه اصل: کتابخانه دانشگاه تهران، مجموعه اهدایی سید محمد مشکوة، نسخه شماره «۷۵۵».

فهرست دانشگاه تهران، ۱۷۰۸/۵ - ۱۷۱۳.

(داستان - فارسی) **کشکول القصة و الحکایات (۱۲۹۴)**

گویا از: میرزا محمد حسن بن میرزا محمود سروقدی خراسانی (معاصر)
مجموعه‌ای از داستان‌ها و حکایت‌های آموزنده است که برای مؤلف یا دوستانش رخ داده است؛ در ضمن، مطالب اخلاقی و عرفانی از جمله دستورالعمل عرفانی مرحوم آیت‌الله میرزا جواد آقا ملکی تبریزی را آورده است و به مناسبت‌های مختلف، فرقه‌های صوفیه از جمله سلسله ذهبیه را مورد انتقاد قرار می‌دهد و در لابلائی مطالب کتاب، توصیه‌ها و تذکرات اخلاقی را با عنوان «ای طالب حق و حقیقت» و «ای طالب سعادت» مطرح می‌کند. آداب ذکر و شرایط و اعداد آن، طریق دعوت اسماء عظام و آیات مبارکه قرآن، نسخه تریاق فاروق منسوب به ابراهیم ادهم از دیگر مندرجات این کتاب است.
مؤلف آشنا به علوم غریبه بوده و گنجینه یادگار، از تألیفات او در این زمینه است که به شماره «۱۰۵۷» در همین فهرست معرفی نموده و ذکر شد که سروقدی از شاگردان مرحوم سید ابوالحسن حافظیان بوده است. در کتاب حاضر نیز، مسائلی مربوط به علوم غریبه، آمده است.

در این کتاب داستان‌هایی درباره اشخاص ذیل دیده می‌شود: کربلایی عبدالله، از اهل ریاضات؛ سید علی سیستانی، از علمای مشهور خراسان در اول مشروطه؛ پسر علیرضای درویش که رمل عالی داشت؛ شیخ تقی زرگر، از دوستان مؤلف در قم؛ سید تقی مشیری مشهدی، داماد آقا سید علی سیستانی و آشنای به علم جفر که نسخه‌ای در علم الحروف داشته است؛ داستان زنی صالحه که در یکی از قرای اطراف مشهد ساکن بوده است؛ نقل قولی از مرحوم حاج شیخ مهدی واعظ خراسانی؛ داستان کدخدای حرام‌خوار؛ داستان رئیس گمرک مشهد که شیخ سلسله ذهبیه در مشهد بود؛ داستان فرد رشتی که سرسپرده به خانقاهی بود، به نقل از مرحوم حاج شیخ غلام‌حسین مهامی و

آغاز: «بسمله. یس سلام قولاً من رب رحیم. کشکول القصة و الحکایات. روزی دق

الباب منزل را نمودند؛ بعد از گشودن در، دوستی داشتیم که گاه گاهی از من دیدن می نمود. او را دیدم که با حالت حزن و اندوه وارد شد.»

انجام: «اللهم صل علی محمد و آل محمد. یادگار عبد عاصی.»

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از سده چهاردهم یا پانزدهم هجری، مؤلف

این نسخه را تصحیح کرده است و در متن خط خوردگی به چشم می آید.

۱۰۷ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه شخصی مؤلف.

(۱۲۹۷) حاشیه المکاسب = تعلیقه علی المکاسب (فقه - عربی)

از: آخوند خراسانی، ملا محمد کاظم بن حسین هروی (درگذشته سال ۱۳۲۹ ق) تعلیقه و حاشیه مختصر و مهمی است با عناوین «قوله - قوله» بر کتاب البیع و کتاب الخیارات از «مکاسب» شیخ مرتضی انصاری (درگذشته سال ۱۲۸۱ ق).

مرحوم آخوند تعلیقاتش بر کتاب البیع را در دهه دوم ربیع الآخر ۱۳۱۸ و تعلیقه بر کتاب الخیارات را در روز سه شنبه ۱۹ محرم ۱۳۱۹ به پایان رسانده است.

این تعلیقات در هامش مکاسب به سال ۱۳۲۵ ق، در تهران، به چاپ رسیده و پیش از آن به سال ۱۳۱۹ ق، به صورت مستقل در ۱۵۳ صفحه وزیری، در تهران، چاپ شده بود و اخیراً با تصحیح سید مهدی شمس الدین، از روی نسخه اصل، به سال ۱۴۰۶ ق، به وسیله وزارت ارشاد اسلامی، در تهران، به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعة، ۲۲۰/۶، شماره «۱۲۳۳»؛ فهرست کتاب های چاپی عربی، مشار، ص ۱۹۵. آغاز: «بسمله. حمد له. و الصلاة والسلام علی محمد سید النبیین و آله سادات الخلائق أجمعین ... قوله - قدس سره - مبادلة مال بمال الخ، التعبير بالمبادلة لا یخلو من مسامحة و حقه أن یقال: تبدیل مال بمال، فانه فعل الواحد.»

انجام: «ملک من خرج عن ملکه الآخر، فتذکر و هذا آخر ما أردنا ایراده، و قد فرغنا عنه فی الیوم الثالث [=الثلاثاء] تاسع عشر محرم الحرام من شهر سنة ۱۳۱۹ حامداً شاکراً ... و لعنة الله علی أعدائهم أجمعین الی یوم الدین.»

نستعلیق شکسته، گویا به خط مؤلف، حواشی بر کتاب البیع در دهه دوم ربیع الثانی

۱۳۱۸ و حواشی بر کتاب الخیارات در روز سه شنبه ۱۹ محرم ۱۳۱۹، متن

(فلسفه - عربی)

(۱۲۹۸) التعلیقة علی التقدیسات

گویا از: عبدالغفار بن محمد گیلانی رشتی (از اعلام قرن ۱۱ هـ) میرداماد محمدباقر بن محمد حسینی استرآبادی (درگذشته سال ۱۰۴۰ ق) اثری دارد به نام تقدیسات یا عرش التقدیس در رد شبهه ابن کمونه که «شاید در جهان هستی دو آفریننده بی هیچ قدر مشترکی باشند»؛ در کتاب مذکور مباحث توحید بر پایه‌های فلسفی مطرح شده و مؤلف آن را از نگارش‌های دیگر خویش گزینش کرده است. میرداماد این کتاب را به درخواست یاران، پیش از سال ۱۰۲۵ ق نوشته است و عناوین آن چنین است: «تشریق، تقدیس، فحص، استضاءة، حکومت و...». نسخه‌هایی از تقدیسات در کتابخانه‌های مجلس، دانشگاه تهران و کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود.^۱

کتاب حاضر تعلیقه و حاشیه‌ای است با عناوین «قوله - قوله» بر تقدیسات میرداماد که در حیات نویسنده متن نگاشته شده و محشی باید از شاگردان میرداماد باشد که از او به عنوان «سید السند، دام ظلّه العالی» یاد می‌کند.

در الذریعة، تنها یک تعلیقه و حاشیه بر تقدیسات معرفی شده که آن هم از عبدالغفار گیلانی است و از صاحب ریاض نقل شده که نسخه‌ای از آن را نزد احفاد محشی دیده است.^۲ از فهرست‌نامه‌های نسخه‌های خطی، نسخه‌ای از حاشیه عبدالغفار گیلانی به دست نیامد و نسخه حاضر که اصل آن در کتابخانه مسجد اعظم است، در فهرست جناب آقای استادی، به عنوان تعلیقه تقدیسات از آقا حسین خوانساری معرفی شده است.^۳ البته فهرست‌نگاران جدید کتابخانه مسجد اعظم، آن را از عبدالغفار گیلانی دانسته‌اند^۴ و در کنگره خوانساری‌ها نیز، این کتاب از آثار مرحوم خوانساری دانسته نشد؛ و در کتاب‌شناسی محقق خوانساری نیز اسمی از این کتاب به میان نیامده است.^۵

۱. نک: حکیم استرآباد، ص ۱۶۰ - ۱۶۱؛ فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۶۱/۲۰؛ معجم التراث الکلامی، ۳۱۷/۲ - ۳۱۸.

۲. الذریعة، ۳۶۴/۴ و ۴۶/۴؛ ریاض العلماء، ۱۵۶/۳ - ۱۵۷.

۳. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، ص ۵۳۰.

۴. دوستان فاضل آقایان صادق حسن‌زاده و محمود طیار مراغی برای نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم، فهرست تفصیلی تنظیم کرده‌اند که هنوز به چاپ نرسیده است.

۵. فصلنامه آینه پژوهش، ش ۵۵ - ۵۶، ویژه‌نامه کنگره محقق خوانساری، مقاله «کتاب‌شناسی محقق خوانساری» از علی اکبر زمانی نژاد.

اما دربارهٔ عبدالغفار بن محمد بن یحیی گیلانی رشتی می‌دانیم که وی از شاگردان میرداماد بوده و صاحب ریاض تعدادی از تألیفات وی را نزد احفادش دیده است، از جمله آداب المناظره، حاشیه الصحیفة السجادية، حاشیه شرح حکمة العین، حاشیه الایماضات، حاشیه التقديسات، حاشیه علی افق المبین و حاشیه علی الهیات الشفاء.^۱

در نتیجه دلیلی بر انتساب کتاب به آقا حسین خوانساری به دست نیامد و احتمال انتساب آن به عبدالغفار رشتی قوی‌تر به ذهن می‌آید. البته دوست دانشمند جناب آقای دکتر حامد ناجی اصفهانی که آشنا به آثار و نظرات فلسفی آقا حسین خوانساری است، این رساله را از تألیفات مرحوم خوانساری می‌داند و اظهار می‌دارد: «نظرات فلسفی مطرح شده در این رساله مختص به آقا حسین خوانساری است، پس باید تألیف او باشد».

آغاز: «بسمله. الحمد لمن جلّ فناء اقلیم وجوبه عن امکان نزول قوافل العدم و الفناء و الصلوة علی سیدنا خاتم المرسلین و الانبیاء و آله الواصلین الی المقصد الاقصی البیضاء و بعد فهذه معلقة متعلقة علی الكتاب المسمی بالتقديسات و التشریحات من مصنفات سیدنا و سندنا ... کاسمه باقرأ لعلوم الاولین و الآخرین قال المصنّف - ادام الله سلطانه - فی مسند الافادة و وسادة الاستفاضة یا هو کلمة هو ههنا لیس بضمیر بل هو اسم من اسماء الله تعالی».

انجام: «و قد تعرفت ان علة الفاقة الی العلة؛ اما الامکان او الحدوث و کلاهما منتفیان عن الواجب بالذات فلا يتصور احتیاج الواجب الی العلة».

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، در حاشیه تصحیح شده و در مواردی نسخه بدل‌ها ذکر شده و حواشی با امضای «منه» دارد.

۱۶۹ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مسجد اعظم قم، نسخه شماره «۱۹۲۱» رساله دوم مجموعه. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، ص ۵۳۰.

(۱۲۹۹) الجواهر المکملة فی الأخبار المسلسلة (حدیث - عربی)

از: شمس‌الدین محمد بن عبدالرحمان سخاوی (درگذشته سال ۹۰۲ ق)
اخبار مسلسلة به انواع گوناگون آن، از اقسام روایات به جهت اسناد است که اهل

۱. نک: ریاض العلماء، ۱۵۶/۳ - ۱۵۷؛ الروضة النضرة فی علماء المائة الحادیة عشرة، ص ۳۳۳ - ۳۳۴.

حدیث در گردآوری این‌گونه اخبار، کتاب‌ها و رساله‌های متعددی نگاشته‌اند. از جمله سخاوی کتاب حاضر را به گردآوری اخبار مسلسل اختصاص داده و با ترتیب و تبویبی خاص، انواع مختلف اخبار مسلسل را جمع کرده است. سخاوی در ابتدای این کتاب اسامی افرادی را آورده که پیش از وی رساله‌هایی در احادیث مسلسل نگاشته‌اند.

تعداد یکصد و یک روایت که به نوعی از اخبار مسلسل محسوب می‌شوند در این کتاب گرد آمده است و در پایان هر روایت توضیح و بیانی درج شده است. مؤلف در مقدمه توضیحی دربارهٔ انواع مسلسلات آورده: «هو المسلسل بتاريخ الرواية كالأولية والأخرية ... ثم بثنائي الأقسام و هو المسلسل بصفة الراوي الحالية المعروفة من الأعلام كالحفظ و الفقه ... و كونه مصرياً أو شامياً أو اسمه محمد ... أو ممن ذكر كنيته أو عنيت نسبتة أو كانت روايته عن أبيه ... بصيغة الفعلية كالكتابة بالمروي و المصافحة و المشابكة ... بصيغة الراوي التي بها أنشدت كسمعت و قرأت و أنشدت».

برای توضیح بیشتر، عناوین برخی از روایات کتاب نقل می‌شود:

الحدیث الأول هو المسلسل بالأولوية؛

الحدیث الثاني المسلسل بالآخرية ... ؛

الحدیث السادس و هو المسلسل بالوحدة؛

الحدیث السابع و هو المسلسل بالحفاظ؛

الحدیث الثامن و هو المسلسل بالفقهاء؛

الحدیث الحادي عشر و هو المسلسل بالقراء؛

الحدیث الثاني عشر و هو المسلسل بالقضاة؛

الحدیث الثالث عشر و هو المسلسل بالصوفية؛

الحدیث الرابع عشر و هو المسلسل بالنحاة؛

الحدیث الخامس عشر و هو المسلسل بالشعراء؛

الحدیث السادس عشر و هو المسلسل بالمصريين؛

الحدیث السابع عشر و هو المسلسل بالشاميين؛

الحدیث الثامن عشر و هو المسلسل بالعراقيين في أكثره؛

الحدیث التاسع عشر و هو المسلسل بالآباء في أكثره؛

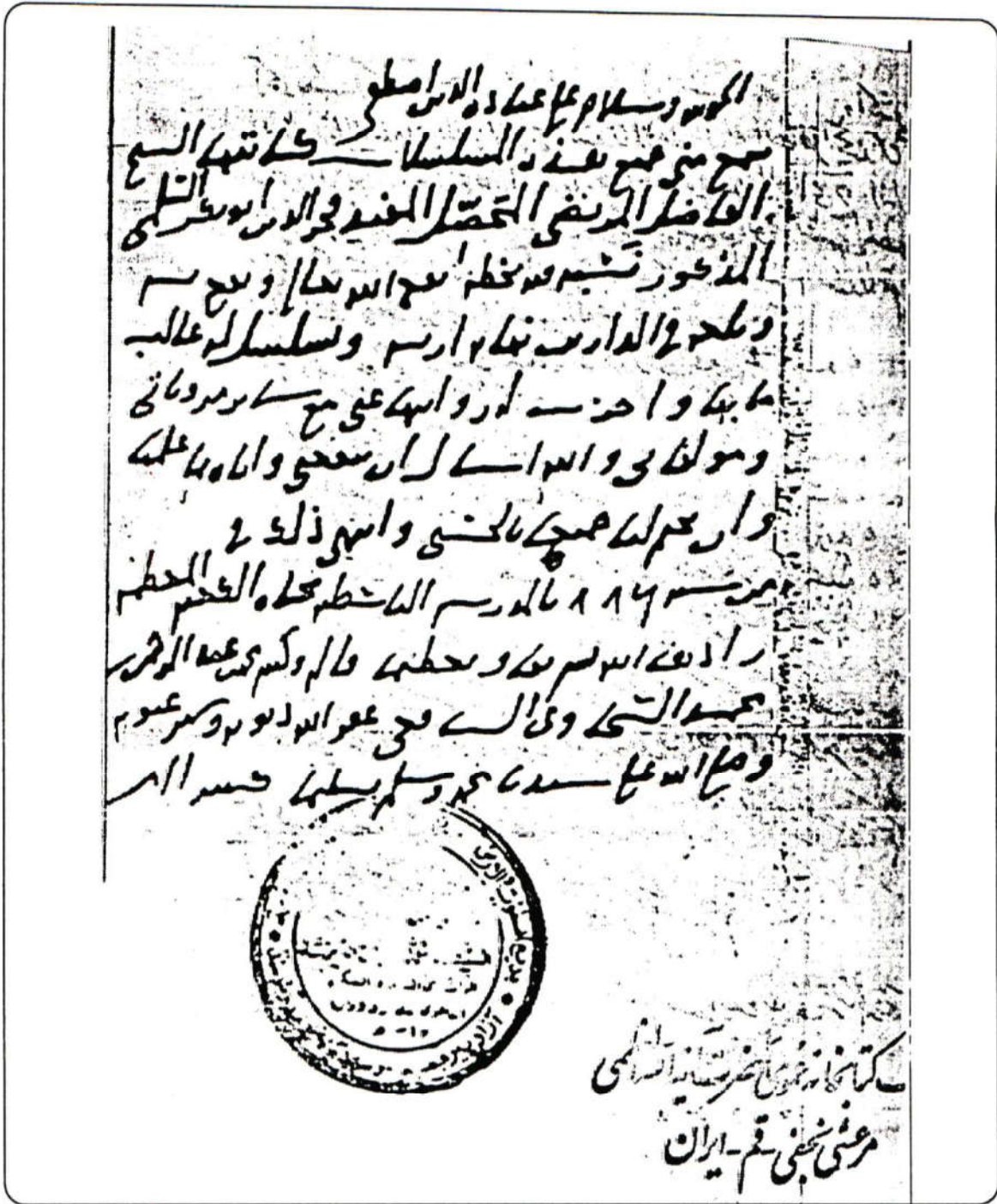
الحدیث العشرون و هو المسلسل بالمحمدين؛

الحديث الحادي والعشرون و هو بالمحمدین أيضاً لكن ما عدا الصحابي؛
 الحديث الثالث والعشرون و هو المسلسل بحرف العين؛
 الحديث السادس والعشرون و هو المسلسل بحرف النون؛
 الحديث السابع والعشرون و هو المسلسل بالكُنَى مع بيان الأسماء؛
 الحديث الثامن والعشرون و هو المسلسل بتعيين نسبة الراوي و نحوها؛
 الحديث التاسع والعشرون و هو المسلسل بمن زاد على السبعين؛
 الحديث الثلاثون بمن زاد على الثمانين؛
 الحديث الحادي والثلاثون و هو المسلسل بالحسن؛
 الحديث الثاني والثلاثون و هو المسلسل بالوصف بالثقة؛
 الحديث الثالث والثلاثون و هو المسلسل بالوصف بالتقدم؛
 الحديث الأربعون و هو المسلسل بقول أشهد بالله؛
 الحديث الحادي والأربعون و هو المسلسل بقول أشهد على فلان؛
 الحديث الثاني والأربعون و هو المسلسل بأشهد بالله و أشهد لله؛
 الحديث الثالث والأربعون و هو المسلسل بقول بالله العظيم؛
 الحديث الخامس والأربعون و هو المسلسل بقول و الله أنه لحق؛
 الحديث السادس والأربعون و هو المسلسل بقول و الله؛
 الحديث التاسع والأربعون و هو المسلسل بقول و حلف؛
 الحديث الخمسون و هو المسلسل بقول صُتِمَ أذناي [ان لم أكن سمعت]؛
 الحديث الحادي والخمسون و هو المسلسل بقول صُتِمَ أذناي و عميت عيناي ان لم
 أكن سمعت؛

الحديث الثاني والخمسون و هو المسلسل بقول ما كذبت؛
 الحديث الثالث والخمسون و هو المسلسل بقول و أعجبني حديثه؛
 الحديث الخامس والخمسون و هو المسلسل بقول جرّيته؛
 الحديث السادس والخمسون و هو المسلسل بقول ما زلت بالاشواق؛
 الحديث السابع والخمسون و هو المسلسل بقول حسبك؛
 الحديث الثامن والخمسون و هو المسلسل بقوله سألت عن كذا...؛
 الحديث الحادي والستون و هو المسلسل بقلت اوصني؛

الحديث الثاني و الستون و هو المسلسل بالقنوت في الصبح؛
 الحديث الثالث و الستون و هو المسلسل بقول أنظر في المصحف؛
 الحديث الرابع و الستون و هو المسلسل بكتابة الشيخ بالمروى؛
 الحديث السادس و الستون و هو بأخذ السبحة باليد؛
 الحديث السابع و الستون و هو بالتختم في اليمين؛
 الحديث الثامن و الستون و هو بالمصافحة؛
 الحديث التاسع و الستون و هو بالمشابكة؛
 الحديث السبعون و هو بوضع اليد على الرأس؛
 الحديث الحادي و السبعون و هو بوضع اليد على الكتف؛
 الحديث الثاني و السبعون و هو بوضع اليد على العين و الأذن؛
 الحديث الثالث و السبعون بأخذ الشعر؛
 الحديث الرابع و السبعون برفع اليدين في الصلاة؛
 الحديث الخامس و السبعون بالأخذ باللحية؛
 الحديث السادس و السبعون بالعدّ باليد؛
 الحديث الثامن و السبعون بمسح الأرض باليد؛
 الحديث التاسع و السبعون بالتبسم؛
 الحديث التاسع و السبعون (!؟) بالبكاء؛
 الحديث الثمانون بالاتكاء...؛
 الحديث السابع و الثمانون بدخول الحمام؛
 الحديث التاسع و الثمانون بصيغة سمعت؛
 الحديث السابع و التسعون بصيغة قرأت؛
 الحديث الثامن و التسعون بصيغة أنشدني.
 دو نسخه خطی از الجواهر المكللة می شناسیم:

۱. نسخه شماره «۳۶۶۴» کتابخانه چستربیتی در ایرلند، به خط ابوبکر بن محمد حبشی حلبی در سال ۸۸۶ ق که اجازه مؤلف برای کاتب، در آخر آن آمده است.
۲. نسخه کتابخانه علمیه، در ولایت سند پاکستان که تصویر حاضر از آن گرفته شده است.

برگ آخر الجواهر المکلة في الاخبار المسلسلة، تصویر شماره «۱۲۹۹»

در کشف الظنون (۶۱۷/۱)، الجواهر المکلة في الاخبار المسلسلة از علم‌الدین علی بن محمد سخاوی (درگذشته سال ۶۴۳ ق) دانسته شده است.^۱ با توجه به نسخه‌های موجود از الجواهر المکلة، انتساب آن به شمس‌الدین محمد بن عبدالرحمان سخاوی (درگذشته سال ۹۰۲ ق) صحیح به نظر می‌رسد.

منابع: الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، سخاوی، ۲/۸ - ۳۲؛ الفهرس الشامل، الحدیث النبوی و علومه، ۶۷۱/۱؛ فهرس المخطوطات العربیة فی مکتبة تشتریتی، ترجمه محمود شاکر سعید، ۳۹۲/۱ - ۳۹۳ و ۱۶۹۴/۳ - ۱۶۹۷؛ معجم المؤلفین، ۱۵۰/۱۰ - ۱۵۱؛ المعجم الشامل للتراث العربی المطبوع، ۱۶۰/۳ - ۱۶۴.

آغاز: «بسمله. و صلی الله علی محمد و آله و صحبه و سلم، الحمد لله الذی اتصل فضله فتسلسل و تطول فعمّ عدله ... فانّ من أنواع الشریفة و الاوضاع العلیة المنیفة الأحادیث المسلسلات التي هي».

انجام: «الی الحافظ أبو القسّم علی بن الحسن الدمشقی لنفسه.

واظب علی جمع الحدیث و کتبه و اجهد علی تصحیحه فی کتبه ...
فکفی المحدث رفعة أن یرتضی و یعدّ من أهل الحدیث و حزبه».

نسخ، فخرالدین ابوبکر سلمی، ۹ شعبان ۸۸۶، در آخر نسخه گواهی سماع و اجازة روایت این کتاب برای کاتب به خط مؤلف در سال ۸۸۶ ق دیده می شود، صفحات اول این نسخه نونویس است، نام کتاب و مؤلف به خط جدید در صفحه عنوان چنین درج شده است: «الجواهر المکملّة فی الأحادیث المسلسلة للسخاوی».
۱۹۸ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: در کتابخانه علمیّه، در ولایت سند پاکستان.

(۱۳۰۰) فهرس للمصوّرات من عدّة مکتبات الیمن (فهرست - عربی)

از: محمد حسین بن عبدالله سدمی (معاصر)

فهرست ۴۰۰ نسخه عکسی است که از کتابخانه های عمومی و خصوصی کشور یمن برای معهد المخطوطات العربیة مصر تهیه شده است. از جمله، برخی نسخه های خطی از کتابخانه های ذیل تصویربرداری شده است:

۱. کتابخانه جامع الکبیر، در شهر صنعا؛

۲. کتابخانه متوکلیه در جامع الکبیر صنعا؛

۳. کتابخانه جامع الکبیر (کتابخانه غربیه)؛

۴. کتابخانه جامع الروضة؛

۵. کتابخانه خصوصی سید محمد بن محمد بن اسماعیل مطهر در صنعا؛

۶. کتابخانه قبة المهدي؛
۷. کتابخانه مدرسه شمسیه، در شهر ذمار؛
۸. کتابخانه شخصی سید عبدالله محمد وریث، در ذمار؛
۹. کتابخانه قاضی أحمد بن ابراهیم عیزری، در ذمار؛
۱۰. کتابخانه شخصی قاضی محمد بن اسماعیل حجی، در ذمار؛
۱۱. کتابخانه شخصی قاضی محمد اکوع، در شهر تعز؛
۱۲. کتابخانه شخصی شیخ مشرف بن عبدالکریم، در تعز؛
۱۳. کتابخانه شخصی شیخ ابراهیم عقیل، در تعز؛
۱۴. کتابخانه شخصی سید عبدالرحمان بن حسین بن احمد متوکل، در تعز؛
۱۵. کتابخانه شخصی شیخ محمد بن یحیی حداد، در شهر اب؛
۱۶. کتابخانه جامع المظفر، در تعز؛
۱۷. کتابخانه شخصی قاضی اسماعیل اکوع، در صنعا؛
۱۸. کتابخانه شخصی سید محمد بن محمد بن عبدالقادر احدل، در زبید؛
۱۹. کتابخانه شخصی عبدالقادر ایثاری، در شهر زبید.
- در این فهرست، نام کتاب، مؤلف، آغاز و انجام نسخه، موضوع آن و خصوصیات نسخه همچون نوع خط، کاتب، تاریخ کتابت و تعداد برگ‌ها و سطرها و اندازه نسخه و شماره نسخه اصل در محل نگهداری آن و شماره فیلم ثبت شده است.
- محمد حسین عبدالله سدمی که در سال ۱۹۷۴ میلادی از طرف معهد المخطوطات، برای تهیه تصاویر از نسخه‌های خطی کتابخانه‌های یمن به آن کشور رفت، این فهرست را گرد آورده است. در سال ۱۹۷۵ م محمد محمد روضی آن را به خط خود نگاشته؛ ولی انجام نسخه به خط گردآورنده فهرست است.
- در اول کتاب مجوز وزارت دادگستری یمن، در تاریخ ۱۹۹۲/۴/۲۱ میلادی، برای طبع این فهرست ضمیمه شده است، و به خط نسخ جلی در وسط صفحه مذکور آمده است: «فهرس للمصوّرات من عدّة مکتبات و مکتبتی، من صفحه ۳۶ فما بعد المرقمة ۷۰، محمد محمد المنصور، شوال ۱۴۱۲».
- آغاز: «الجامع الكبير بالصنعا، الاوقاف رقم ۵۹، عدد الورق ۱۹۵، ۲۸ سطرأ، القیاس ۲۴×۱۸، فیلم ۱/۱، التبصرة».

انجام: «ضمن مجموعه الكتاب الأول، جمع هذا الفهرست محمد حسين عبدالله السدمي وفقه الله لخدمة العلم والعلماء، و ذلك عام ١٩٧٤ حينما وصلت بعثة الجامعة العربية معهد المخطوطات و كنت شرفاً على البعثة و يلي هذه الكراسة، كراسة أخرى. تم نسخ هذه الكراسة في عام ١٩٧٥، بخط الأخ محمد محمد الروضي، جمع محمد حسين السدمي».

نسخ، محمد محمد الروضي، ١٩٧٥ ميلادی، انجام به خط مؤلف.
١٤٩ صفحه، ٢٥ سطری.

(ادب - عربی) شرح دیوان السجاد عليه السلام (١٣٠٢)

از: مؤلفی ناشناخته

شرحی است بر دیوان منسوب به امام سجاد، علی بن حسین عليه السلام. دیوان مذکور شامل ١٥٠ بیت است که به ترتیب حروف الفبایی آخر قوافی تنظیم شده و در هر حرف، پنج بیت درج شده است، بدین جهت در برخی منابع به عنوان «المخمسات» معرفی شده است.^١ موضوع این اشعار، مباحث عبادی، اخلاقی و پند و اندرز است.

حدود ده نسخه خطی از دیوان منسوب به امام سجاد عليه السلام شناسایی شده، از جمله نسخه‌های شماره «٥٥٥٧» و «١٠١٠٩» کتابخانه حاضر^٢ و بارها به چاپ رسیده است، از جمله ضمن «دیوان المعصومین عليه السلام» اثر مدرس خیابانی.

ابوعبدالله محمد بن حاجی نبی حمیدی مشهور به کوسج شرحی بر این دیوان نوشته و بیشتر به جنبه ادبی و بیان اعراب ابیات پرداخته است. نسخه‌ای از شرح کوسج در کتابخانه ملی به شماره «١٨٣٧» نگهداری می‌شود که در سال ٩٣٢ ق کتابت شده است^٣ و نسخه‌ای دیگر از شرح دیوان امام سجاد در کتابخانه مجلس به شماره ١٣٧٩٥ محفوظ است که در سال ٨٤٢ ق کتابت شده (فهرست مجلس، ٣٤٢/٣٧) و در الذریعة (٤٣١/٩) از آن یاد شده است. همچنین نسخه‌ای از شرح دیوان امام سجاد که بیشتر به بیان اعراب ابیات پرداخته در کتابخانه حاضر به شماره «١٢٧٨٠» موجود است، کتابت

١. نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی عليه السلام، ٣١٩/١٤.

٢. همان، ٣١٩/١٤ و ٧٦/٢٦.

٣. فهرست کتابخانه ملی، ١٠/٤١٧-٤١٨.

نسخه در قرن هشتم هجری بوده و این شرح غیر از شرح کوسج است.^۱ در کتابخانه حسین علی محفوظ شرحی ناشناخته بر دیوان امام سجاد نگهداری می‌شود^۲ و در کتابخانه دانشگاه استانبول نیز شرح قصائد امام سجاد علیه السلام از مصطفی بن احمد دستری به شماره «۲۳۹۶» محفوظ است.^۳

شرح حاضر غیر از شروح مذکور است. در این شرح نیز اعراب ابیات و مسائل ادبی و لغوی بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. شارح باید از دانشمندان اهل سنت باشد. وی در بیان معانی برخی کلمات از تفاسیر سنیان استفاده می‌کند و از پیامبر اکرم با دعای «صلی الله علیه و سلم» و از امام علیه السلام با دعای «رضی الله عنه» یاد می‌کند. شارح آشنای به زبان فارسی بوده چنان که در جایی بیتی به فارسی آورده است: «کما قال الشاعر:

در این عالم کسی بی غم نباشد اگر باشد بنی آدم نباشد.

آغاز: «بسمله. قافية الألف. قال حسین بن علی -رضی الله عنهما -:

تبارک ذو العلی و الکبریا تفرّد بالجلال و بالبقاء

قال الواحدی تبارک أي ثبت و دام و قیل تبارک أي استحق التعظیم و قیل تبارک أي تقدّس و القدس الطهارة و قال سهل تبارک تعالی و تعظّم عن الأشباه و الأنداد و الأولاد و قال ابن عطاء تبارک أي بارک فی الخلق».

انجام:

«معیناً للأرامل و الیتامی أمین الجنب عن قرب و نایء

الأرامل جمع الأرملة و هی التي مات زوجها غنیة کانت أو فقیرة و الأمل الذي ماتت زوجته غنیاً کان أو فقیراً و الیتامی جمع الیتیم و هو الذي مات [] قوله أمین الجنب جنب الانسان جاره و المعنی أمیناً جنبه بمعنی أمن جاره منه سواء کان ذلك الجار قریباً منه أو بعيداً أو یقال، تمت».

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، عناوین به خط درشت، ابیات به شنگرف، در

حاشیه تصحیح شده است، در ابتدای نسخه ابیات به امام حسین بن علی علیه السلام

منسوب شده است.

۸۵ صفحه، ۱۹ سطری.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۳۲/۴۶۰ - ۴۶۱.

۲. مجلة معهد المخطوطات العربية، ۳۷/۶.

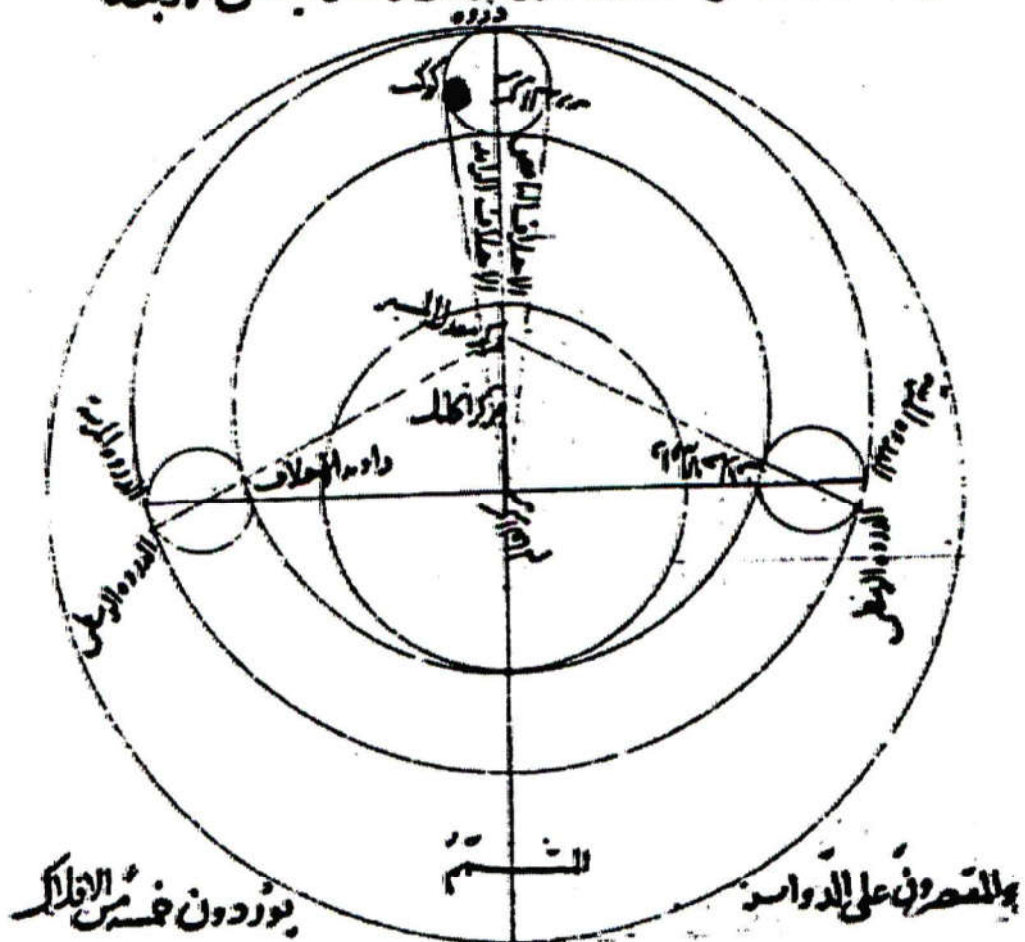
۳. تاریخ نگارش‌های عربی، ۷۴۸/۱.

نسخة اصل: كتابخانه شيخ على حيدر.

فهرس مخطوطات مكتبة الشيخ على حيدر المؤيد الخاصة في قم، ٥٢٩/٣ (به عنوان شرح اشعار

الامام الحسين عليه السلام).

في دروة تدوره فكون البعد بينهما وطرده ووره مع ما سبق من ميمات فليكنها
 وفي المقابلته في حصفن تدوره فكون البعد بينهما وطرده مملك الشمس مع ما
 يفتق من الميمات وهذا ايضا ما استغرب في هذا العلم واما الاخلاق
 الالامة لهذه الحركات فليكنه ويني كما مر في عطاره بعينه والاسكال المذكور
 بسبب كون الحركة متساوية حول نقطة غير مركز منطقتها دون الذي بسبب
 للحاذاه وارد كما مر فيه وهذه صورة افلاك كل كوكب من الاربعة

شرح ديوان امام سجاد عليه السلام، تصوير شماره ١٣٠٢ء

(۱۳۰۳) غرر الحکم و درر الکلم

(حدیث - عربی)

از: قاضی ناصح‌الدین ابوالفتح عبدالواحد بن محمد بن عبدالواحد تمیمی آمدی
(درگذشته سال ۵۱۰ ق)

کتاب، حاوی «۱۰۷۶۰» حدیث کوتاه از کلمات قصار امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام، با حذف اسانید احادیث است که به ترتیب حروف الفبای نخستین کلمه حدیث، در ۹۱ باب، از کتاب‌هایی مانند نهج البلاغه، مائة کلمة جاحظ، تحف العقول ابن شعبه حرانی و دستور معالم الحکم قاضی قضاعی، گردآوری شده است.

این کتاب از دیرباز مورد توجه دانشمندان قرار گرفته و ترجمه‌ها، شروح، تکمله، تلخیص، فهارس موضوعی و معجم‌های متعددی بر آن نگاشته شده است.^۱
نسخه‌های خطی بسیاری از غرر الحکم در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی ایران و کشورهای دیگر یافت می‌شود و بارها در هندوستان، لبنان و ایران به چاپ رسیده است.^۲

آمدی را از علمای امامیه دانسته‌اند و علامه طهرانی در الذریعة الی تصانیف الشیعة، تألیفات وی را معرفی کرده است.

منابع: التراث العربی، ۱۲۶/۴ - ۱۲۷؛ دانشنامه امام علی علیه السلام، ۲۴۵/۱۲ - ۲۶۰؛ الذریعة، ۳۸/۱۶ - ۳۹؛ ریاض العلماء، ۲۸۱/۳ - ۲۸۲؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۲۳۹.

آغاز: «بسمه الحمد لله الذي هدانا لتوفيقه الى جادة طريقه و فضلنا بتوحيده على كافة عبیده أحمده على نعمه الفرادی و التوأم ... قال المسرف على نفسه الفقير المفتقر الى رحمة ربه عبدالواحد بن محمد بن عبدالواحد الامدي التميمي».

انجام: «يقبح بالرجل ان يقصر عمله عن علمه و يعجز فعله عن قوله، تم صدق الله و صدق رسوله و صدق وليه و صدق اهل بيته الطاهرين ...».

نسخ در برخی موارد معرب، جمال محمد بن انور محمد؟، جمعه ۱۸ رجب ۱۰۰۲، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است و در آخر نسخه آمده است: «از روی منقول عنه مواجهه و مقابله شد»، در اول نسخه نام کتاب

۱. نک: دانشنامه امام علی علیه السلام، ۲۴۵/۱۲ - ۲۶۰.

۲. همان؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۲۳۹.

«کشاف العقول»^۱ ثبت شده است! در آخر نسخه وصیت نامہ امام علی علیه السلام به امام حسین علیه السلام^۲ در سه صفحہ درج شدہ است، با سرآغاز: «أوصی أمير المؤمنين علي بن ابي طالب علیه السلام ولده الحسين - صلوات اللہ و سلامہ علیہما و علی ائمة الابرار الاطهار من ذریتہما - فقال یا بنی اوصیک بتقوی اللہ - عزّوجلّ - فی الغیب والشہادۃ و کلمۃ الحقّ فی الرضاء والغضب والقصد فی الفنی والفقر...»، مہر مربعی بہ سجع «عبدہ محسن سنۃ ۱۱۶۸» و مہر آیت اللہ مرعشی نجفی علیہ السلام در اول و آخر نسخہ دیدہ می شود.

۳۱۵ صفحہ، ۲۲ سطر.

(حدیث - عربی)

(۱۳۰۴) المہدی علی لسان الحسین علیہ السلام

از: احمد صابری ہمدانی (معاصر)

رسالہ مختصری است در بیان احادیث واردہ از امام حسین علیہ السلام در بارہ امام زمان علیہ السلام.

این رسالہ در دہ فصل کوتاہ، بہ ترتیب ذیل تنظیم شدہ است:^۳

الفصل الأول: فی البشارۃ بظہور المہدی علیہ السلام.

الفصل الثانی: فی آنہ من ولد فاطمۃ علیہا السلام.

الفصل الثالث: فی آنہ من ولد الحسین علیہ السلام.

الفصل الرابع: فی غیبتہ علیہ السلام.

الفصل الخامس: فی آنہ علیہ السلام من الأئمة الاثنی عشر علیہم السلام.

الفصل السادس: فیما یعرف بہ المہدی علیہ السلام.

الفصل السابع: فی علائم الظہور.

الفصل الثامن: فیما بعد خروجہ.

الفصل التاسع: فی سیرتہ علیہ السلام.

الفصل العاشر: فی مدۃ ملکہ.

۱. کشاف العقول والادیان، نام یکی از آثار دیگر آمدی است. نک: الذریعۃ، ۱/۱۸.

۲. معجم الآثار المخطوطۃ حول الامام علی بن ابي طالب علیہ السلام، ص ۳۵۶-۳۵۷.

۳. در این نسخہ، عناوین فصول تعیین نشدہ؛ ولی در نسخہ چاپی، فصل ہا از ہم تفکیک و عنوان گذاری شدہ است.

روایات این رساله از کتاب‌های حدیثی شیعه و سنی انتخاب شده^۱ و تألیف آن در ۲۰ جمادى الآخرة ۱۴۰۵ به پایان رسیده است، سپس مؤلف در جمادى الاولى ۱۴۰۶، در استانبول، به تبویب و تنظیم رساله پرداخته و در ربیع الآخر ۱۴۱۱، به همت مکتبه المعارف الاسلامیه، در قم، به چاپ رسیده است.

از آقای صابری همدانی کتاب‌های دیگری نیز به چاپ رسیده است، مانند تاریخ مفصل همدان، در سه جلد.

آغاز: «بسمله، انّ ما يتجلي لكلّ باحث ديني و متتبع في الأثر الاسلامي انّ نبیّ المسلمين و خاتم النبیین».

انجام: «فقلت: أصلحك الله أبلغون ذلك، فقال: انّ مولی القوم منهم، هذا آخر ما أردنا جمعه مّاروي عن الامام الشهيد الحسين بن علي بن أبي طالب عليه السلام في سنة ۱۴۰۵ في بلدة قم».

نسخ، سید حسین طباطبایی از طلاب مدرسه جعفریه قم - که مؤلف رساله تأسیس کرده است - ۱۴۰۵ ق، مؤلف تصویر این رساله را به کتابخانه حاضر اهدا نموده و در آغاز آن آورده است: «باسمه تعالی، اهدیت الرسالة الى مکتبه سماحة فضيلة العلامة النسابة، فقيه الأمة، شرف الملة، آية الله العظمی، الزعيم الديني، السيد شهاب الدين النجفی المرعشی - مد ظله العالی - وقد رتبت الرسالة في رسالة أخرى على عشرة فصول ولكن المتن واحد، بتاريخ ۱۷ ربيع الاول ۱۴۰۷، احمد صابري الهمداني»، نام کتاب به خط جلی در صفحه عنوان ثبت شده است.

۴۱ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: نزد مؤلف محفوظ است.

(تاریخ - فارسی)

(۱۳۰۵) کتابچه طوایف و ایلات دارالایمان قم

از: مؤلفی ناشناخته

کتابچه مختصری است در تاریخ قم. از اولیت و تمصیر آن و تعداد ده طایفه از

قبایل سکنه آن.

این کتابچه جزو رسائلی است که در دوره ناصرالدین شاه قاجار، به منظور تدوین مرآت البلدان فراهم آمده و نسخه آن در مجموعه‌ای است که پیش‌تر به شماره «۷۲۵»، در کتابخانه وزارت دارایی بوده^۱ و اکنون در مجموعه کاخ گلستان نگهداری می‌شود. این رساله حدود سال ۱۲۹۶ ق، به دستور میرزا مهدی خان اعتضادالدوله - حکمران قم و کاشان - تألیف شده است.

گزارشی از طوایف ذیل در این رساله آمده است:

۱. طایفه بنی‌هاشم (سادات طباطبایی، سادات اسماعیلیه، سادات حسینی، سادات موسوی، سادات رضوی).
۲. طایفه بیگدلی؛
۳. طایفه حاجی حسینی؛
۴. طایفه زندیه؛
۵. طایفه سعدوند؛
۶. طایفه گائینی؛
۷. طایفه کلهر؛
۸. طایفه لشنی و کرزه‌بر؛
۹. طایفه عبدالملکی؛
۱۰. طایفه خلیج شادقلی.

آقای مدرّسی طباطبایی، رساله مذکور را با استفاده از نسخه حاضر، ضمن قم‌نامه (ص ۷۱-۸۴)، به چاپ رسانده است.^۲

آغاز: «الحمد لله الذي برأ الانسان و أطلق السننات بتقدیسه بالمعاني و البیان بدیع السموات و الأرض ... چون به مدلول فرمان قضا توأمان شاهنشاه اسلام پناه اعلی حضرت قدر قدرت سکندر حشمت دارا دربان ... حکم محکم ملوکانه بر ترقیم بدو آبادی دارالایمان قم و تشخیص معارف و عشایر و ایلات آن بلد شرف صدور یافته، لهذا عرضه می‌دارد که ولایت قم از بلاد محدثه اسلام است.»

۱. «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزارت دارایی»، فرهنگ ایران زمین، ۸/۶؛ قم‌نامه، ص ۵؛ فهرست نسخ خطی کتابخانه آستانه مقدسه قم، ص ۱۰۶.

۲. قم‌نامه، مدرّسی طباطبایی، قم، کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۶۴ ش.

انجام: «طایفه خلج شاد قلی، این طایفه از اخلاج قم بودند ... مرتع آنها در کوه یزدان و هموار شاه آباد است. تعداد نفوس آنها از این قرار است: ذکور ۱۱۳ نفر، اناث ۱۱۵ نفر».

نستعلیق شکسته، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از سده سیزدهم هجری.

۱۴ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه وزارت دارایی، نسخه شماره «۷۲۵» رساله دوم مجموعه، منتقل شده به مجموعه کاخ گلستان در تهران.

«فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزارت دارایی»، فرهنگ ایران زمین، ۸/۶.

(۱۳۰۶) الروضة

(مناقب - عربی)

از: مؤلفی ناشناخته

روایاتی که در فضائل و مناقب و معجزات امیرالمؤمنین امام علی بن ابی طالب علیه السلام رسیده، در این کتاب، به وسیله مؤلفی شیعی و ناشناس، از قرن هفتم هجری، گردآوری شده است.

در منابع مختلف، تألیف این کتاب به بزرگانی همچون شیخ صدوق (درگذشته سال ۳۸۱ ق) و شاذان بن جبرئیل قمی (زنده سال ۵۵۸ ق) منسوب شده است؛ ظاهراً این انتساب‌ها صحیح نباشد؛ چرا که مؤلف در ابتدای کتاب آورده است:

«قال جامع هذا الكتاب: حضرت الجامع بواسط يوم الجمعة سابع عشر ذي القعدة سنة احدى و خمسين و ستمائة و تاج الدين نقيب الهاشميين يخطب بالناس على اعواده ... و عن الفاروتي حكاية عنه انه قال يوم على منبره و مجلسه يومئذ مملوا بالناس في جمادي الآخر سنة اثنين و خمسين و ستمائة بواسط ما رواه عن ابن عباس ...».

براساس آنچه گفته شد، مؤلف از سال ۶۵۱ و ۶۵۲ ق و شهر واسط یاد می‌کند و این سال با تاریخ وفات شیخ صدوق و شاذان قمی فاصله بسیار دارد.

از عبارت مطلع کتاب برمی‌آید که مؤلف شیعه باشد: «الحمد لله الذي هدانا الى اصح المذاهب و عرفنا بنفسه بمصاييح نور الغياهب ...».

مؤلف از کتاب دیگر خود به نام «در المناقب» چنین یاد می‌کند: «... فانه لما وفق الله الى كتابة در المناقب في فضائل سر الاسرار علي بن ابی طالب ليكون لي في الاسفار و الاقامة مصاحب و في الآخرة ذخيرة لدفع النوائب و قد جمعت فيه ما نقل عن الثقة و اتفق عليه الرواة ...».

در نسخه‌های دیگر از کتاب الروضة، پس از عبارت فوق، آمده است: «جمعت في كتابي هذا الذي سمّيته الروضة مما يشتمل على فضائل علي بن ابي طالب ...».
بر این اساس، علامه طهرانی در الذریعة، مؤلف کتاب درّ المناقب و کتاب الروضة را یکی دانسته است.^۱

مرحوم دانش‌پژوه، این کتاب را گزیده‌ای از الفضائل، منسوب به شاذان بن جبرئیل قمی دانسته است.^۲

مرحوم بهاری همدانی رساله‌ای در ردّ انتساب کتاب‌های الفضائل و الروضة به شاذان بن جبرئیل نگاشته که در میراث شهاب، به چاپ رسیده است.^۳
بیش از ده نسخه خطی از الروضة در کتابخانه‌های ایران شناسایی شده،^۴ که سه نسخه از آن در کتابخانه حاضر نگهداری می‌شود.^۵ نسخه‌های روضه در آغاز و انجام و عبارات متن، تفاوت‌هایی با هم دارند.

الروضه، در جنگی به کوشش حسین بن آقا میر محمد خوانساری، در ۹ ربیع‌الاول ۱۳۱۱، در قطع رحلی و به خط نسخ، چاپ سنگی شده است، که در آن نخست علل الشرایع صدوق و دوم معانی الاخبار، سپس همین روضه (ص ۱۶۲) آمده و به خط علی بن محمد مؤمن طالقانی مرجانی، در سال ۱۳۱۰ ق کتابت شده است.^۶

در ابتدای نسخه عکسی حاضر، نام کتاب «درّ المناقب» ثبت شده و در یادداشت دیگری آمده است: «درّ بحر المناقب للشيخ المحدث العارف جمال‌الدین محمد بن احمد الحنفی الموصلی الشهیر بابن حسنویه المتوفی سنة ۶۸۰».

همچنین این نسخه عکسی، در معجم الآثار المخطوطة حول الامام علي بن ابي طالب، به عنوان «درّ المناقب في فضائل الامام علي عليه السلام»، از جمال‌الدین محمد بن احمد موصلی حنفی شهیر به ابن حسنویه (درگذشته سال ۶۸۰ ق) معرفی شده است.^۷

۱. الذریعة، ۷۴/۸ و ۲۸۲/۱۱ - ۲۸۳.

۲. فهرست دانشگاه تهران، ۱۳۳۸/۵ - ۱۳۴۴.

۳. فصلنامه میراث شهاب، شماره پیاپی ۲۷، ص ۵۸ - ۶۲.

۴. معجم الآثار المخطوطة حول الامام علي بن ابي طالب، ص ۱۵۲ - ۱۵۳.

۵. التراث العربی، ۱۴۲۳ - ۱۴۳.

۶. فهرست دانشگاه تهران، ۱۳۴۳/۵؛ معجم المطبوعات العربية في ایران، ص ۴۰۲.

۷. معجم الآثار المخطوطة حول امام علي بن ابي طالب، ص ۱۳۶.

چنان که گذشت، این کتاب الروضة از مؤلفی شیعی و ناشناس است که همو نویسنده در المناقب است و نام «ابن حسنویه حنفی» را در منابع شرح حال نگاری نیافتیم، البته از فردی به نام محمد بن حسنویه حنبلی در منابع یاد شده است.^۱ و ابوحامد احمد بن محمد بن حسنویه بن یونس هروی (درگذشته سال ۳۶۹ ق) نیز در سیر اعلام النبلاء (۲۹۱/۱۶) معرفی شده است.

منابع: التراث العربی، ۱۴۲/۳؛ دائرة المعارف تشیع، ۳۷۶/۸؛ الذریعة، ۷۴/۸ و ۲۸۲/۱۱ - ۲۸۳؛ فهرست دانشگاه تهران، ۱۳۳۸/۵ - ۱۳۴۴؛ معجم الآثار المخطوطة حول امام علي بن ابي طالب، ص ۱۳۶ و ۱۵۲؛ معجم المطبوعات العربية فی ایران، ص ۴۰۲؛ میراث شهاب، شماره پیاپی ۲۷، مقاله «شاذان بن جبرئیل و دو کتاب منسوب به او»، ص ۵۸ - ۶۲. نسخه حاضر از انجام افتادگی دارد.

آغاز: «الحمد لله الذي هدانا الى اصح المذاهب و عرفنا بنفسه بمصابيح نور الغياهب محمد النبي المبعوث من خلاصة هاشم».

انجام: «ان يسأل حاجتين فتقضى احديهما و يمنع الاخرى و من أحب الذكر فليستشعر الصبر».

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از سده دوازدهم هجری، عناوین در نسخه اصل به شنگرف و جای برخی عناوین خالی مانده است، در اول نسخه نام کتاب در المناقب ثبت شده است و یادداشت‌های پراکنده در اول و آخر نسخه دیده می‌شود. ۱۶۰ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه‌ای شخصی، در ایران.

(۱۳۰۷) تفصیل حالات قم (شرح حکومت قم) (جغرافیا - فارسی)

از: ادیب‌الملک عبدالعلی خان بن حاجی علی خان مراغه‌ای (درگذشته سال ۱۳۰۲ ق) عبدالعلی خان مراغه‌ای، پسر بزرگ حاج علی خان حاجب‌الدوله و برادر محمد حسن خان اعتماد السلطنه، در پنجم شعبان ۱۲۴۳ یا ۱۲۴۵، در مراغه زاده شد و در خدمت پدرش به تحصیل علم و ادب پرداخت. پدر وی، حاجی علی خان فرزند

۱. الطبقات الكبرى لابن سعد، ۲۹۲/۱؛ علماء الحنابلة، ص ۳۹.

آقا حسین مراغه‌ای ملقب به حاجب‌الدوله، صنیع‌الدوله و اعتماد السلطنه اول، وزیر عدلیه ناصرالدین شاه بوده است.

عبدالعلی خان طبع شعر داشته و اشعار زیادی سروده و دیوانی از خود باقی گذاشته و در سال ۱۲۷۰ ق ناصرالدین شاه لقب «ادیب‌الملک» را به وی داده است، تخلص شعری او «واله» بوده است.

از دیگر آثار وی دافع‌الغرور یا سفرنامه آذربایجان است که به کوشش ایرج افشار، در سال ۱۳۴۹ ش، در تهران به چاپ رسیده است و سفرنامه عتبات او موسوم به دلیل الزائرین که شرح سفر وی در سال ۱۲۷۲ ق، به عتبات است و به کوشش مسعود گلزاری، به سال ۱۳۶۲ ش، در تهران، منتشر شده است.

ادیب‌الملک در فاصله سال‌های ۱۲۷۹ تا ۱۲۸۴ ق حکومت قم را به عهده داشت، در سال ۱۲۸۱ ق با حفظ سمت حکومت قم، به معاونت وزارت عدلیه انتخاب شد و در سال ۱۲۸۵ ق به وزارت وظایف و اوقاف برگزیده شد و در سال ۱۲۸۷ ق، به حکومت گلپایگان منصوب شد. برخی نوشته‌اند که در این سال به حکومت قم، ساوه و زرند دست یافت و در سال ۱۲۸۸ ق به حکومت گلپایگان و خوانسار رسید و در همان سال به حکومت سمنان و دامغان انتخاب شد و در سال ۱۲۹۲ ق، بار دیگر به حکومت قم و ساوه منصوب شد. پس از آن، ریاست مجلس شورای عدلیه به او واگذار گردید. در این سمت بود تا اینکه در تاریخ ۲۸ ذی‌حجه ۱۳۰۲ درگذشت.

چون ادیب‌الملک، به دستور ناصرالدین شاه قاجار چند بار به حکومت قم منصوب شد؛ رساله حاضر را در بیان موقعیت شهر قم و اهالی آن نگاشته و در آن «تفصیل حالات اهل بلده [قم] و خود بلده» را شرح داده است.

مؤلف، ابتدا مقدمه‌ای مفصل در حمد و ستایش حضرت حق، پیامبر اسلام و ائمه طاهرین علیهم‌السلام با نثری شیوا ارائه کرده، سپس به بیان علت بعثت انبیاء علیهم‌السلام و سر وجود سلاطین پرداخته، پس از آن دلیل انتصاب خود به حکمرانی بر قم را شرح داده و تاریخ ورود خود را به قم، روز چهارشنبه سوم جمادی الثانی ۱۲۷۹ رقم زده است.

پس از این مقدمه، به شرح جغرافی - اقتصادی شهر قم پرداخته و اشاره‌ای نیز به شرح حال خادمان آستانه حضرت معصومه علیها‌السلام نموده است. سپس مطالبی است درباره نظم و امنیت شهر از تعیین کدخدا برای هر محله و تعیین مأمورین برای دروازه‌های

ورودی شهر؛ تعیین قیمت نان و ارزاق عمومی و گوشت؛ نظم مسائل مربوط به امور زراعت و کشاورزی؛ اهتمام به امور یخچال‌های شهر؛ تقسیم آب رودخانه برای کشاورزان؛ تدبیر امور آستانه حضرت معصومه علیها السلام و رسیدگی به مسائل بست و در افتادن با متولی باشی و خدام آستانه مقدسه، تنظیم امور کاروان‌سراها، حمام‌ها، مدارس، حصار شهر و محدود کردن محدوده بست‌نشینی به آستانه مقدسه تا حدود دارالشفاء، و التزام گرفتن از خادمان آستانه در حفظ امنیت زائران آستانه، تعیین کدخدایی جهت آستانه حضرت معصومه علیها السلام، سرشماری نفوس و خانوارهای شهر قم که در آن زمان ۳۹۶۸ خانوار بوده‌اند و تعداد نفوس آن ۲۲۴۷۳ نفر بوده است.

ظاهراً این رساله مربوط به دوره نخستین حکمرانی او بر قم و مربوط به سال‌های ۱۲۷۹ تا ۱۲۸۴ ق باشد. نسخه خطی این رساله، در موزه کاخ گلستان به شماره «۲۲۷۸» موجود است و در صفحه عنوان با نام «شرح حکومت قم، ادیب الملک» معرفی شده است. این رساله، به کوشش آقای علی رفیعی علامرودشتی، در میراث اسلامی ایران (۱۰/۴۴۹ - ۴۹۶) به چاپ رسیده است. مصحح، نام رساله را «خاطرات ادیب الملک، حکمران قم» نهاده و یادآور شده که مؤلف، نام خاصی برای آن انتخاب نکرده است.

منابع: اثر آفرینان، ۱۲۰۲/۴ - ۱۲۰۳؛ حدیقه الشعراء، ۱۱۴/۱ - ۱۱۶؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی منزوی، ۱۰۰۶/۲؛ المآثر والآثار، ص ۱۹۱؛ مکارم الآثار، ۱۲۰۲/۴ - ۱۲۰۳؛ میراث اسلامی ایران، ۱۰/۴۴۹ - ۴۹۶.

آغاز: «حمد بی حد و ثنای بلاعد یگانه احدی را سزد که ذات مقدسش مبری از آرایش صفاتست و معری از اقتران بمخلوقات نه با شیئی قرین است».

انجام: «خداوند وجود مسعود مبارک اعلی حضرت همایون شاهنشاهی ولی نعمت کلّ ممالک محروسه ایران را پاینده و مستدام بدارد».

نستعلیق خوش، بدون نام کاتب، قرن سیزدهم هجری، عناوین در حاشیه صفحات نوشته شده، نشانی‌های مشکئی، در اول نسخه مهر کتابخانه دولت علیه ایران و نام کتاب و مؤلف بدین صورت درج شده: «شرح حکومت قم، ادیب الملک»، همچنین مهر کتابخانه گلستان و کاخ موزه گلستان دیده می‌شود و یادداشتی است بدین عبارت «رساله تصنیف مقرب الخاقان ادیب الملک در ایام حکومت قم، در

تحويلات سریدارخانه است» و در آخر نسخه مهر بیضوی مؤلف به سجع «ادیب
الملك» مشاهده می شود.
۱۱۴ صفحه، ۱۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه موزه کاخ گلستان (کتابخانه سلطنتی)، تهران، نسخه
شماره «۲۲۷۸».

فهرست تاریخ، سفرنامه، سیاحت نامه، روزنامه و جغرافیای خطی کتابخانه
سلطنتی، بدری آتابای، ص ۶۲۱.

(۱۳۰۸) العضب البتار في نقض التمسك بأية الغار (عقاید - عربی)

از: میر حامد حسین بن محمد قلی کنتوری (درگذشته سال ۱۳۰۶ ق)
نظام نیشابوری در تفسیر آیه غار، آن را از فضائل و مناقب خلیفه اول دانسته که
همراه پیامبر اکرم ﷺ در غار بوده است. قاضی نورالله شوشتری (شهادت سال ۱۰۱۹ ق)
رساله ای در ردّ نیشابوری نگاشته که موسوم به «کشف العوار فی تفسیر آیه الغار» است.^۱
یکی از علمای سنی به نام محمد فاخر زایر اله آبادی (درگذشته سال ۱۱۶۴ ق) ردی بر
قاضی نورالله نوشته به نام «درّة التحقيق فی نصره الصديق».^۲ میر حامد حسین کنتوری
صاحب کتاب عبات الانوار^۳ رساله حاضر را در تأیید و دفاع از قاضی نورالله شوشتری
و ردّ بر محمد فاخر اله آبادی نگاشت؛ چنان که در مقدمه گوید:

«و بعد فهذه رسالة سميتها بالعضب البتار في نقض التمسك بأية الغار نقضت فيها
على رسالة الناصب محمد فاخر الاله آبادي التي سماها بدرّة التحقيق في نصره الصديق^۴
و قد جعلها جواباً لرسالة المسمّاة بكشف العوار في تفسیر آیه الغار».

۱. نسخه هایی از این رساله در کتابخانه های آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته، مدرسه نمازی خوی
و طباطبایی تبریز نگهداری می شود. نک: الذریعة، ۴۲/۱۸ - ۴۳؛ معجم التراث الکلامی، ۵۰۷/۴.

۲. نک: دانشنامه ادب فارسی، ۱۳۱۸/۴.

۳. برای شرح حال میر حامد حسین نک: اعیان الشیعة، ۳۸۱/۴؛ دانشنامه ادب فارسی، ۹۴۹/۴ - ۹۵۰؛ دانشنامه امام
علی علیه السلام، ۲۹۷/۱۲ - ۳۰۹؛ فیض الاله فی ترجمه قاضی نورالله، چاپ شده در مقدمه الصوارم المهرقة؛ نقباء
البشر، ۳۴۷/۱.

۴. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه ناصریه (میر حامد حسین) موجود بوده و تصویری از آن در کتابخانه
آستان قدس رضوی نگهداری می شود.

مؤلف در این اثر، ابتدا دیدگاه نیشابوری در تفسیر آیه را آورده، سپس نظرات قاضی نورالله شوشتری در نقض کلمات نیشابوری را بیان کرده و با استفاده از منابع حدیثی اهل سنت به دفاع از نظر قاضی نورالله و ردّ نظر نیشابوری و محمد فاخر اله‌آبادی پرداخته است.

نام این رساله، در صفحه عنوان نسخه حاضر، چنین درج شده است: «رسالة غضب البتار في نقض التمسك بأية الغار في ردّ جواب (كذا) رسالة درّة التحقيق في نصره الصديق لمحمد فاخر الاله‌آبادي التيري جواب كشف العوار في تفسير آية الغار للعلامة الشوشتری». در الذريعة (۲۷۷/۱۵) آمده است: «العضب التیار في مبحث آية الغار» و رفاعی در معجم ماکتب عن الرسول و أهل البيت علیهم السلام (۴۳۳/۲) آورده است: «العضب التیار في مبحث آية الغار» و در مطلع الانوار (ص ۱۸۵) آمده است: «العضبة البتار في مبحث الغاوية!». به دست آوردن نام دقیق این رساله نیاز به بررسی بیشتری دارد.

به حسب اطلاع نگارنده، این رساله تاکنون به چاپ نرسیده و نسخه‌های آن نیز کمیاب بلکه نایاب است.

منابع: دانشنامه امام علی علیه السلام، ۲۹۸/۱۲؛ دانشنامه ادب فارسی، ۹۵۰/۴؛ الذريعة، ۲۷۷/۱۵؛ مطلع انوار، ص ۱۸۵؛ معجم ماکتب عن الرسول و أهل البيت علیهم السلام، ۴۳۳/۲. نسخه حاضر ظاهراً از انجام ناتمام مانده است.

آغاز: «بسمله. الحمد لله على نعمائه و الصلاة و السلام على خاتم انبيائه محمد المصطفى خير اصفیائه و الائمة المعصومين الطيبين الطاهرين من رجس الشيطان و فحشائه و بعد فهذه رسالة ... قال الفاضل النيشابوري الأشعري الشافعي في تفسير آية الا تنصروه فقد نصره الله اذ أخرجه الذين كفروا ثاني اثنين اذ هما في الغار اذ يقول لصاحبه لا تحزن ان الله معنا فأنزل الله سكينته عليه و أيده بجنود لم تروها ...».

انجام: «اقول ما اورده الناصب على تقدير ارادة العموم من المعصوم في قضية المعصوم لا يغسله الا المعصوم مدفوع بأن لا نسلم ان الانبياء ... أو تولّى غسلهم الملائكة المعصومون كما يظهر من أخبارنا ان موسى عليه السلام تولّى غسله الملائكة».

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از اواخر سده سیزدهم یا اوایل سده چهاردهم هجری، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، نام کتاب در صفحه عنوان درج شده است،

یادداشتی از مهدی خواجه پیری به تاریخ ۱۳۷۱/۸/۲۵ ش در ابتدای تصویر دیده می شود که در آن، کتاب را به قاضی نورالله شوشتری نسبت داده است! ۱۹۴ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: در یکی از کتابخانه های هند است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله على نعمائه والصلوة والسلام على خاتم انبيائه
 محمد بن المصطفى خير اصفيائه و الائمة المعصومين الطيبين
 الظاهرين من جسد الشيطان و فحشاءه و سوءه فقد
 بهياله سميتها باهتساب نسيان في نقض التمسك بآية
 الغار نقضت خيرها على رسالة الناصب محمد فاخر الاله لبادي
 سماه سيرة التحقيق في نصره الصديق وقد جعلها جواريا لربنا
 المساة لكشف العوار في تفسير آية الغار قال انما نحن نسيان
 الا شجرى الشافعي في تفسيره انما لا تصروه فقد نصوا الله اذ
 الذين كفروا اذ انى انهم اذها في الغار اذ يقول لصلحبه
 ان الله معنا فانزل الله كنهه عليه قيدا بجزء لم تر وها و
 كلمة الذين كفروا السفل وكلمة الله هو العليا والله عزيز حكيم
 استك اهل السنة بلاية على افضلية ابو بكر وولاية اتحاد
 نهائيه خصيه و موافقه بالهند و فاعلموا لا يموت عليه السلام

الله

الغضب البتار في نقض التمسك بآية الغار، ميرحامد حسين، تصوير شماره «۱۳۰۸»

(۱۳۰۹) رسالة ابي غالب الزراري (= آل أعین) (رجال شيعه، عربی)

از: ابوغالب زراری احمد بن محمد شیبانی (درگذشته سال ۳۶۸ ق)
معرفی این کتاب، در شماره «۱۱۲۸» گذشت. ^۱ نسخه حاضر تکرار همان نسخه است.
نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از قرن سیزدهم هجری، نشانی‌های مشکمی، در
حاشیه تصحیح شده است.
۲۹ صفحه، ۱۹ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آستان قدس رضوی، شماره «۷۹» رجال (۷۶۶۹).
فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ۶۰۹/۶.

(۱۳۱۰) فائق المقال في الحديث و الرجال (رجال و درایه شيعه - عربی)

از: مهذب‌الدین احمد بن عبدالرضا بصری (زنده سال ۱۰۸۷ ق)
مهذب‌الدین احمد بن عبدالرضا بصری خراسانی (متولد حدود سال ۱۰۵۰ ق^۲
و زنده تا ۱۰۸۷ ق)، فقیه، محدث، رجالی و از دانشمندان شیعی قرن یازدهم هجری
است. وی از شاگردان شیخ حر عاملی (درگذشته سال ۱۱۰۴ ق) بوده و بیش از ۶۰
تألیف در رشته‌های مختلف علوم اسلامی، خصوصاً علوم حدیث داشته است و به دو
زبان عربی و فارسی شعر می‌سروده است.

فائق المقال فی [علم] الحديث و الرجال^۳ از مهمترین آثار بصری است که در دو بخش
درایه و رجال تنظیم شده است.

بخش نخست در علم درایه و دربردارنده ۲۶ فصل از مباحث مختلف این علم است،
همچون علم الدراية و اصطلاحاته، أقسام الحديث، تقسیم الخبر باعتبار سلسلة السند،
حجیة الأخبار، الصحیح عند القدماء و المتأخرین، شرائط الراوي، کیفیت ثبوت تعدیل
الراوي و جرحه، أنحاء تحمّل الحديث، آداب کتابة الحديث، طریقه المحدثین فی

۱. نک: میراث شهاب، شماره پیاپی ۳۷، ص ۳۱-۳۲.

۲. تولد وی در مستدرک اعیان الشیعة (۸۸/۵)، سال ۱۰۲۰ ق ذکر شده؛ اما مرحوم سید عبدالعزیز طباطبایی در
معجم اعلام الشیعة (ص ۴۴) سال تولد وی را حدود ۱۰۵۰ ق نوشته است.

۳. در الذریعة (۹۱/۱۶) و فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی (۱۹۲/۲) و فهرستگان نسخ خطی
حدیث و علوم حدیث (۳۴۹/۱) بدین عنوان ثبت شده؛ ولی در نسخه مورد بحث، کلمه «علم» نیامده است.

الاسناد، حول الكتب الأربعة، آداب المشايخ في اسانيد الروايات، الطبقة و معرفة الموالى، تعريف الصحابي و التابعى، كنى المعصومين و ألقابهم، أصحاب الاجماع، جماعة كثرت الرواية عنهم و لا ذكر لهم في الرجال، ذكر جماعة الذين استثناهم ابن الوليد، معرفة من تشارك في الاخوة من الرواة، كيفية الأخذ بالأحاديث الواردة عن رسول الله ﷺ، كلام الشيخ الطوسي في آخر التهذيب و الاستبصار، مواليد الرسول و الأئمة عليهم السلام و وفياتهم، فائدة تاريخ وفات بعض المشايخ من المحدثين، أقسام الشيعة، عدد أحاديث الكتب الأربعة.

مؤلف مباحث درايه‌ای مطرح شده در این بخش را، با تحریری دیگر به صورت رساله مستقلى درآورده و آن را «المقنعة الانيسة و المغنية النفيسة» نامیده است، رساله مذکور تصحيح و تحقيق شده و در جلد دوم مجموعه «رسائل في دراية الحديث» چاپ شده است.

بخش دوم فائق المقال در علم رجال بوده و شامل ده فصل است و در آن مباحث مهم رجالی و احوال برخی از راویان حديث و تمییز نام‌های مشترک روایات مطرح شده است. منابع مؤلف در این بخش عبارتند از: رجال کشی، رجال نجاشی، رجال طوسی، فهرست شیخ طوسی و خلاصة الاقوال علامة حلی. مؤلف بیشتر متأثر از جامع المقال طریحی است و از آن استفاده بسیار برده است.

فصول دهگانه بخش رجال: ذکر من اعتمد علی روایتهم من الرجال (فهرست الفبایی اسامی راویانی است که به روایات آنها اعتماد می‌شود و سپس باب‌هایی در کنی، القاب، طرق شیخ طوسی و شیخ صدوق است)، فواید العلامة الحلی فی خلاصة الاقوال، معرفة الانساب، الأسماء المشتركة كيفية و تمییزها، المشترك فی الاسم و الأب، الكنى المشتركة، الأنساب المشتركة، الألقاب المشتركة، استعمال الأسماء المتشابهة، فوائد (شامل چهار فایده: ۱. کلام بعضی از بزرگان در کیفیت اسناد در کتب قدیمی ۲. مذمومان به روایت شیخ طوسی ۳. توقیعات وارده ۴. طرق مؤلف).

مؤلف، این اثر را به درخواست یکی از اهل فضل و کمال، به سال ۱۰۸۵ ق در حیدرآباد تألیف کرده است و در آن یادآور شده که بیش از ۱۲۰۰۰ روایت از بر دارد: «هذا و المذنب الجاني المقصر الفاني و قد حفظت الی یومی هذا اثنی عشر ألف حدیث بغير أسانیدها، و ألفاً و مائتین بأسانیدها».

تاکنون هشت نسخه خطی از این کتاب شناسایی شده و تعریف آنها در مقدمه تصحیح فائق المقال (چاپ مجلس، ص ۳۰ - ۳۱) و فهرستگان نسخ خطی حدیث و علوم حدیث آمده است.

فائق المقال با دو تصحیح مختلف به چاپ رسیده است:

۱. قم، مؤسسه دارالحدیث، ۱۳۸۰ ش، تحقیق غلام حسین قیصریه‌ها.

۲. تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۱ ش، تحقیق محمود نظری.

منابع: التراث العربی، ۱۴۳/۴؛ الذریعة، ۹۱/۱۶؛ فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی، ۱۹۲/۲؛ فهرستگان نسخ خطی حدیث و علوم حدیث، ۳۴۹/۱ - ۳۵۰؛ مأخذشناسی رجال شیعه، ص ۱۰۸؛ مستدرک اعیان الشیعة، ۸۸/۵؛ مصفی المقال، ص ۵۰ - ۵۲؛ معجم اعلام الشیعة، ص ۴۴ - ۴۷.

آغاز: «بسمله أما بعد الحمد لولیه و أهله و الصلوة علی نبیه و آله فیقول الجانی الراجی عفوربه العفو و الرضا أحوج خلیفته الیه المشتهر بمهذب‌الدین احمد بن عبدالرضا، هذا فائق المقال فی الحدیث و الرجال».

انجام: «و هو قولک قدم الشیخ علی ید مؤلفه الجانی الراجی عفوربه العفو و الرضا، أفقر خلیفته الی رحمته المشتهر بالمهذب احمد بن عبدالرضا و أقول:

ان تجد عیباً فسدّ الخللاً
جلّ من لا فیه عیب و علا

و الحمد لله وحده و الصلوة علی محمد و آله بعده».

نسخ خوانا، گویا به خط مؤلف در اول رجب ۱۰۸۵، در سال ورود به حیدرآباد، تمام صفحات مجدول، صفحه اول سرلوح مذهب، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است، در اول نسخه تملک عبدالله بن غیاث‌الدین محمد با مهر مربعی به سجع: «افوض امری الی الله عبده عبدالله»، و تملک علی بن محمد، در آخر نسخه دعای لقمان برای افزونی رزق نگاشته شده است.

۳۱۴ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: موزه بریتانیا در لندن، نسخه شماره «OR ۸۴۵۹».

